

శ్రీః

ప్రాయశ్చిత్తపశుమీమాంసా.

(రాజమహేంద్రవరనగర్యాం సిద్ధార్థి మాఘ శుద్ధ
ద్వితీయా ప్రభృతి త్రిషుది నేషు ప్రవృత్తాయాం
శ్రౌతపరిషద్యధ్యక్షపదవీ మలంకుర్వాణైః)

శ్రీమదాదిభట్టోపనామక
రామమూర్తి శాస్త్రిభి ర్విరచితా

శ్రీమదయ్యగార్యుపనామక
రామావధానిభి రనుమోదితా

5-3

బెజవాడ వాణీ ముద్రాక్షరశాలాయాం
బి. కాకుళస్వామి శర్మణా
ముద్రితా.

శ్రీ వైదికధర్మసంవర్ధనీ సభాకార్యదర్శినా
శ్రీ చెరుకుపల్లి రామేశ్వరశర్మణా ప్రకటికృతా సతీ.

విజేజీయతామ్.

1920.

శ్రీరస్తు.

శ్రీయజ్ఞేశ్వరాయనమః.

స్వస్తిశ్రీ పింగళనామసంవత్సర మాఘమాసమున కొప్పాక
యను నగ్రహారమున బ్రహ్మశ్రీ కోటమర్తి రామాపుఠానులుగారను
తైత్తిరీయశాఖాధ్యాయులగు బ్రాహ్మణులు, శ్రీశృంగేరీవిరూపాక్ష
పీఠాధ్యక్షులును, సుప్రసిద్ధ ముశస్కులును, పూర్వోత్తరమీమాంసాది
సకలదర్శన విమర్శనదక్షులు నగు శ్రీమత్కళ్యాణానందభారతులను
బాలస్వాములవారు జేయించిన పరిషన్నిర్ణయముననుసరించి కేవలైంద్రా
గ్నమాత్రప్రాయశ్చిత్తపూర్వకముగ ప్రథమాగ్నిష్టోమ మచరించుట
యు, నయ్యది యశాస్త్రీయమని జెప్పదలచిన గొంజరి ప్రోత్సాహమున
సుప్రసిద్ధపండితులును, వ్యాకరణాచార్యులు నగు బ్రహ్మశ్రీ నోరి
సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీగారి యధ్యక్షతతో బెజవాడలో కాళయుక్తిపుష్ప
మాసమున నొక సభ జరుగుటయు నందరకు విడితమీయయి యున్నది

ఈ సభావృత్తాంతము ప్రకటితమయినది. ఇందుచే సామాన్య
జనులందరు శ్రీ స్వాములవారిచే జేయబడిన నిర్ణయ మశాస్త్రీయమని
తలచెదరు. గాని పండితులించుక విచారించి విమర్శింతురేని యీ విష
యమందలి తత్వమును సులభముగ గుర్తెరుగగలరు. ప్రథమసోమయా
గమున ప్రాయశ్చిత్తార్థము, ఏంద్రాగ్నాశ్వినపశుద్వయాలంభము జేయ
వలయుననియెడుపాఠల శాస్త్రార్థమంతయు, బెజవాడ సభావృత్తాంత
మున బ్రహ్మశ్రీ మల్లాది రామకృష్ణసోమయాజులుగారు “సిద్ధాంతసం
గ్రహము”నను, బ్రహ్మశ్రీ నోరి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీగారు “తీర్థానము”
నను విశేషీకరించియున్నారు. ఈ శాస్త్రార్థమును పండితులు విమర్శించ
గ, సనేక దోషములతో నిండియున్నట్లు తేలినది. గాన నేతద్విషయ

ము పునర్విమర్శనీయమాయె, ఇందుకొరకును, మరికొన్ని శ్రౌతవిషయముల విమర్శించుటకును, తర్కతీర్థులగు బ్రహ్మశ్రీ ఆదిభట్ట రామమూర్తిశాస్త్రిగారియొక్కయు, వ్యాకరణాచార్యులగు బ్రహ్మశ్రీ నోరి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారియొక్కయు, వేదవేదార్థశ్రౌతవిదులగు బ్రహ్మశ్రీ అయ్యగారి రామాపుత్రానులుగారియొక్కయు అధ్యక్షతలతో రాజమహేంద్రవరమున, సిద్ధార్థి మాఘమాసమున నొకసభ జరుపబడియె, ఆ సభావృత్తాంత సంగ్రహ మిదివరకే ప్రకటితమాయె. అందు బెజవాడసభవారి శాస్త్రార్థముందలి దోషములెట్టివో సామాన్యజనులకు గూడ బోధపడురీతిని ప్రాయబడియున్నవి. అధ్యక్షులలో శ్రీ నోరి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు మాత్రము తీర్పును ప్రాసీయింపలేదు. మిగిలిన యిద్దరుమాత్రమే తీర్పును ప్రాసీయించినారు. దానిని పండితులకొరకిందుతో, బ్రకటించుచున్నారము. ఇందలి స్వారస్యమును గ్రహించి, శ్రుతిస్మృతిప్రమాణముల ననుసరించి, శిష్టులు ధర్మమాచరించుచు సామాన్యులకు మార్గదర్శకులయ్యెదరని నమ్ముచున్నారము.

వైదికధర్మసంవర్ధనీ
సభాకార్యస్థానము,
బెజవాడ,
1 అగస్టు 1920.

ఇట్లు విధేయులు,
౧ చెరుకుపల్లి బుచ్చిరానుయ్య,
౨ శివపురపు వీరభద్రపాకయాజి,
కార్యదర్శులు.

ప్రాయశ్చిత్తపశుమీమాంసాః.

— శుద్ధపత్రికా —

పుటమ్.	పంక్తిః	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౧	౧	సభ్యాస్తారాః మదీయామ్	సభాస్తారాః మదీయామ్
	౪	తైత్తిరీయ్య	తైత్తిరీయ
	౧౫	కాస్త్రీయ్యత్వా కాస్త్రీయ్యత్వ	కాస్త్రీయత్వా కాస్త్రీయత్వ
౨	౧౭	ద్వితీయ్యా	ద్వితీయా
	౧౮	ప్రేషయంశ్చ	ప్రేషయంశ్చ
	౨౧	వైయ్యాకరణాః	వైయాకరణాః
౩	౧	ద్వితీయ్యా	ద్వితీయా
	౧౦	గంటిఞ్మ్య	గంటిమ్మ
	౧౬	తృతీయ్యాయామ్	తృతీయాయామ్
	౨౨	విప్రతిపత్తిః	విప్రతిపత్తిః కక్షీకృతా
	౨౪	ప్రస్తుతీకృతా సభాధ్యక్షైః	— — —
౪	౭	పతీయ్య వతత్ర	పతీయ వతత్ర
	౧౧	ద్వితీయ్య	ద్వితీయ
	౧౭	అన్యేపున ఇతరే	అన్యేపున ఇతరే
	౧౮	మవలంచి	మలంచి
౪	౨౬	జ్ఞాపనీయ్య స్మరేన్	జ్ఞాపనీయే స్మర్వే
౫	౩	హృత్థన	హృత్థ
	౪	మినస్వతః చాపలాత్	మినస్వతః (చాపలాత్)
౬	౭	శ్చాగోవా	శ్చాగోవా
	౮	అత్పతీయ్యా	అత్పతీయా

	౪	తృతీయ్య	తృతీయ
	౧౧	సజాతీయ్యే	సజాతీయే
	౧౨	తైత్తిరీయ్య	తైత్తిరీయ
	౧౩	తృతీయ్యా	తృతీయా
	౨౧	తైత్తిరీయ్య	తైత్తిరీయ
	౨౪	„	„
	౨౪	సాజాతీయ్య	సజాతీయ
	౨౬	తృతీయ్య	తృతీయ
	౨౭
	౨	ప్రజేతీ	ప్రజేతీ
	౭	ఆతృతీయ్యా	ఆతృతీయా
	౮	తృతీయ్య	తృతీయ
	౧౦	షోమీయ్య	షోమీయ
	౨౧	తృతీయ్యా	తృతీయా
	౨౨	తృతీయ్య	తృతీయ
౧	౧	„	„
	౩	భావనీయ్యమ్	భావనీయమ్
	౫	భవతి నామ	భవతినామ
	౬	తృతీయ్య	తృతీయ
౧౧	౨౦	ద్వితీయ్యా	ద్వితీయా
౧౩	౧౦	వచనసోసం	వచనోఽసం
	౧౪	తరోపనో	తరాపనో
	౧౭	పురుషేన	పురుషేణ
౧౪	౨౨	స్వాధ్యాయో	స్వాధ్యాయో
౧౫	౧౦	తరోపనో	తరాపనో
	౧౨	క్షీయేత	క్షీయేత
		షష్ఠ్యర్థస్య	షష్ఠ్యర్థస్య
	౨౨	సార్వధిక	సార్వధిక
౧౬	౧౭	స్యత్	స్యత్
౧౭	౭	ద్యహ	ద్యహ
	౨౫	విభావయన్తు	విభావయన్తు

౧౮	౨౨	పరిగ్రహే	పరిగ్రహే
	౨౬	ఆత్మతీయ్యా	ఆత్మతీయా
౧౯	౧౪	శంకిత్యాశయ	శంకితాశయ
	౨౭	విచ్ఛేదస్యేవ	విచ్ఛేదస్యేవ
౨౦	౧	”	”
	౩	తపశ్శుత	తపశ్శుత
	౯	త్వతీయ్యా	త్వతీయా
	౧౦	ద్వితీయ్యా	ద్వితీయా
	౧౧	నీయ్యా	నీయా
	౧౬	ప్రాయశ్చిత్తా	ప్రాయశ్చిత్తా
౨౦	౧౯	సామ్నా	సామ్నామ్
	౨౩	వీయ్య	వీయ
౨౧	౧	ధానంతర	ధానానంతర
౨౨	౨	మచ్ఛేద	మవిచ్ఛేద
	౭	గ్నశ్చిని	గ్నశ్చిన
	౧౧	రీయ్యశే	రీయ్యశే
	౧౨	యస్తు	యస్తు
	౨౧	అశ్వ	అశ్వ
౨౨	౨౧	మధకప	మధముప
	౨౬	ణ్యమిత్త	ణ్యనిమిత్త
౨౩	౩	చ్ఛేదోసా	చ్ఛేదోస్స
	౨౦	భక్త	భక్తి
	౨౭	శేవలై	శేవలై
౨౪	౪	వీయ్య	వీయ
౨౫	౪	భువో	భువో
		వేది	వేది
	౭	దుర్భా	దుర్భా
౨౬	౧	యావిచ్ఛేదపి	యావిచ్ఛేదపి
	౧౨	వ్యేక	వ్యేక
౨౭	౧౨	పలబ్ధ	పలబ్ధ
	౧౪	నీయ్య	నీయ

౨౭	౧౪	క్షే:	క్షే
	౧౮	పక్షి	పక్షి
౨౮	౧	త్రయ	త్రయే
	౧౩	తాధాస	తాధాస
	౧౯	”	”
౨౮	౨౫	నీయ్య	నీయ
౨౯	౪	కవివ	కమివ
	౧౪	ణీయ్యా	ణీయా
	౧౫	నీయ్యే	నీయే
	౨౪	స్పష్టః	స్పష్టః
౩౦	౭	రీయ్య	రీయ
	౧౬	నముషిః	నషిః
	౧౯	ద్విపురు	ద్విపురు
	౨౬	వీయ్యే	వీయే
౩౧	౫	త్రాస్యా	త్రాస్యా
	౬	ప్రమాణీ	ప్రమాణీ
	౨౫	చ్ఛిత్	చ్ఛిత్
		ప్రంప	ప్రంప
౩౨	౧	యాజ్ఞాకా	యాజ్ఞాకా
	౧౨	రయన్తు	రయన్తు
	౧౯	తీయ్య	తీయ
౩౩	౧౪	య్య	య
	౨౮	భూవః	భూవః
౩౪	౩	తీయ్యం	తీయం
౩౬	౧౦	తీయ్య	తీయ
	౧౪	జ్ఞాకా	జ్ఞాకా
	౧౮	తీయ్యాది	తీయాది
	౨౦	తీయ్యా	తీయా
౩౭	౨	యదిపితు	యస్యన
	౧౨	తీయ్య	తీయ
౩౮	౪	ంత	స్త

35	౨౫	దుప్రా	దుప్రా
	౨౭	ణీయమ్	ణీయమ్
3౯	౧౬	ణీయ	ణీయ
	౧౮	కృష్ణం	కృష్ణ
	౧౯	మిష్ణయ్యం	మిష్ణయ్యం
౪౦	౨	రీయ	రీయ
	౮	భాతరీయ	భాతరీయ
	౧౬	రీయ	రీయ
	౨౪	రిణా	రిణా
	౨౭	లలమహే	లభామహే
౪౧	౫	తీయా	తీయా
౪౨	౬	నీయే	నీయే
	౨౧	ధీయ	ధీయ
	౨౬	య	య
౪౩	౨౧	తిష్టామా	తిష్టామా
౪౪	౪	నీయ్యం	నీయం
౪౫	౨	తీయ	తీయ
	౧౦	చ్చీయేగళ	చ్చీయేగళ
	౧౫	”	”
	౧౭	యధాకాది	యధాకాది
	౧౮	విజాతీయవిజాతీయ	విజాతీయ
	౨౨	యస్తే	యస్తే
	౨౪	చ్చీయస్తే	చ్చీయస్తే
	౨౬	”	”
	౨౭	నీయ	నీయ
౪౬	౫	స్తుతస్తు	స్తుతస్తు

శ్రీః

—: ప్రాయశ్చిత్త పశుమీమాంసా :—

భోభో సభ్యాస్తారా విద్వాం సశ్శ్రీణ్వంత్యిమాం మదీయ్యాం
 వినయ విజ్ఞాపనాం । ఆకలయన్తుచ । అత్ర కిలాన్ధ్రదేశే గోదావరీ
 మాడలే తునిపత్తనస్య సన్నిధావస్తి కొప్పకనామకః కశ్చిదగ్రహారః ।
 తత్ర కశ్చిన్ముఖజో రామావధాని నామాఽధీత తైత్తిరీయ్యనామక
 వేదశాఖ స్సమ్యగనవగత తదథః । తాదృశానేవ స్వపితృ పితామ
 హ ప్రపితామహః న్యృత్తనైష్ఠికత్వాదిభి రను కుర్వన్నాస్తే । సచ సో
 మం చిక్షీర్షురేతద్దేశస్థ శృంగేరీ విరూపాక్ష పీఠాధిపతేభి శ్రీకళ్యాణానంద
 భారతీనానుకై ర్బాలయతివరై స్తవ త్రిపురుష వేదవిచ్ఛేదాభావాద్వై
 దవే ద్యుభయవిచ్ఛేదా భావేన ద్వార్బాహ్మణ్యా ప్రసక్తే రాశ్విని ని
 మిత్తాభావా త్త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదజ దోషాపనయనా యైన్ద్రాగ్న
 మాత్ర మనుష్ఠాయ సోమమనుతిష్ఠేత్వాదిష్టోమ స్తకన్యస్త తదాదేశ
 స్తద్దైవాన్వతిష్ఠ త్పురుత్సరారివా సోమయాగం । తతశ్చైచ్చ తద్దేశీయా
 వైదికా శ్శ్లోతప్రయోగ విదోఽన్యేపిచ విద్వాంస ఆశ్వినిపశ్వ నను
 ష్ఠానేనతం సోమయాగం భష్టమేవ మన్యమానా, వివదమానాశ్చ ప
 రస్పరం తత్ర శాస్త్రీయ్యత్వా శాస్త్రీయ్యత్వాన్యతర నిణేనీషవో
 విజయవాటికానగరే పరుత్కాశ్చి త్సభామకాషుః । తత్రసన్నిహ్య
 మానార్థ నిణాయాయ ప్రసిద్ధవ్యాకరణాచార్య నామ్నో నోర్యుప
 నామక సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీణ ఉపాధ్యక్షపదవీ మధ్యారోహణ ।
 మదైవశా త్తత్రానుపస్థితేన మయా తత్ర ప్రచలిత శ్శాస్త్రార్థవిచా
 రో నాజ్ఞాయు । పరన్తాపాధ్యక్ష లిఖిత ముద్రిత విషయ నిణాయాభిధ

వ్రతాదేవమవగమ్య తే త్రిపురుషసోమమాత్రవిచ్ఛేదినః కిమైంద్రాగ్నా
 మకేన కేవలేన ప్రాయశ్చిత్త పశునాలం భవేత్కి మైంద్రాగ్నాశ్వినోభ
 యమప్యనుష్ఠేయ మితి విచారః ప్రవృత్త ఇతి । యత ఉపాధ్యక్షైః
 “విషయ నిణాయా యోద్యజ్ఞే” ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ “అత్రచ నిణే
 యోంశః త్రిపురుషం విచ్ఛిన్న సోమపీఠ స్వైంద్రాగ్నాశ్విన పశుద్వ
 యాలంభో న్యాయ్యః ఉత అన్యతరానుష్ఠాన మిత్యనయోః పక్షయో
 రన్యతరో భవితవ్యః” । ఇతి విప్రతేపత్తి స్తస్మిన్నత్రే ప్రదర్శితా । తే
 పునస్తత్రవిదుషాం ప్రచలితం శాస్త్రార్థవిచార మశేష ముపశ్రుత్య
 తత్రోపస్థితానా మనఃపస్థితానాంచ బహూనాంవిదుషాం సమ్మతిం ము
 ఖతః పత్రికాద్వారేణ చాకలయ్య, త్రిపురుష సోమమాత్రవిచ్ఛేదినః
 పశుద్వయమేవ ప్రాయశ్చిత్తరూప మనుష్ఠేయ మితశాస్త్రార్థం ని
 ణేన్యః । ప్రకాశయా మాసుశ్చ పత్రికా ద్వారేణే మమేవస్వ
 సిద్ధాంతం ॥

తథాపి కేచి త్ప్రకారాంతరేణ సన్నిహానా శ్రీమద్భిస్సాన్వమిభిరను
 ష్ఠాపితే, కొప్పా కాగ్రహార సజ్జాత సోమయాగే శాస్త్రీయత్వా శా
 స్త్రీయత్వే నిణేతే మన్యమానాస్త నిణాయా యోద్యజ్ఞానా,
 విషమ మాఘ శుక్ల ద్వితీయ్యా మారభ్య త్రిషుదినేషు రాజరాజనగ
 ర్యాం పునస్సభామకార్షుః । ప్రేషయంశ్చ మమాప్యాహ్వానపత్రం ।
 తదానీ ముద్భూత పుణ్యవశేనోపస్థితో స్వహమపితత్ర । సమాగతా
 శ్చ బహవో విద్వాంసః, కేవల వేదవిదస్సాజ్ఞ వేదవిద శ్శౌతస్సార్వప్ర
 యోగ విదస్తాకీకావైయ్యాకరణాః, కర్మమీమాంసకా, బ్రహ్మమీ
 మాంసకా, ఆంధ్రేయవిద్యావిశారదా, ద్విత్రివిద్యానిపుణా స్సర్వవిద్యా
 నిపుణా స్సోమయాజినో, హవిర్యాజినః పాకయాజినశ్చ । తత్ర విజయవా
 టికానగరప్రవృత్తసభోపాధ్యక్షాన్నోర్యుపనామకసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీణ
 అగ్రాసన ఏతే పృథావేశయన్ । ఉపావేశయంశ్చ వక్కలజ్ఞాగ్రహ
 ర వాసినో రామావధానినామ్నో వేదశౌతస్సాతకవిద్యా కూలంకష
 ప్రజ్ఞానయ్యగా ర్యుపనామకాం స్తస్మిన్ । అహ మపి మధ్యే పుష్పవ
 త్తోః ఫణీవోపావేశితోస్మి తస్మిన్నే వాసనే ॥ — ప్రవృత్తా సభా ద్వితీ

య్యాయా మధ్యాహ్నం ఘంటాత్రయావసరే । తత్రచ ప్రథమ మస్మి
 ద్దేశే త్రిపూరుషసోమవిచ్ఛేదిన ఏవ ఐంద్రాగ్నాశ్వినపశుద్వయానుష్ఠా
 నం ప్రచలిత మన్యుత ద్విపురుషసోమవిచ్ఛేదినోపి తాదృశ పశుద్వ
 యానుష్ఠాన మిత్యాచారః పరీక్షితః । తదానీ మస్మిదేశే ద్విపురుష
 సోమవిచ్ఛేదినోపి పశుద్వయమనుతిష్ఠంతి కేచన వృద్ధాశ్శైతప్రయో
 గ పారంగతా స్థలవిశేష యజమానవిశేషనామ గ్రహణ పురస్సరం
 న్యరూపయ న్నాచారం । తత్ర శ్రుతిస్మృతిశిష్టాచారాణాం పరస్పర
 విరోధే కస్యవా ప్రామాణ్యం, కస్యవాఽప్రామాణ్య మితి ప్రామా
 ణ్య మీమాంసాప్రవృత్తా । తదానీం ఖలు విజయనగర మహారాజ సం
 స్కృతకళాశాలాయాంపూర్వమీమాంసాధ్యాపకైఃగంటిత్వపాహ్వై
 స్సూర్యనారాయణశాస్త్రిభి “ర్విరోధేత్వ నపేక్షంస్యాదసతిహ్యానుమా
 న”మితి జై మినీయసూత్రోదాహరణపూర్వకం శ్రుతిస్మృతిశిష్టాచా
 రాణాం పరస్పరవిరోధే ఉత్తరోత్తరం దౌర్బల్య మప్రామాణ్య మి
 త్యుపన్యస్తం । తంచోపన్యాస మవిప్రతిపన్నా ఏవ సర్వే విద్వాంస
 ఉరరీచక్రుః । తతశ్చాస్తంగతో భానుమా న్పరిషదపి విశ్లిష్టా॥

తృతీయాయాం ప్రాతఃపరిషది, ద్విపూరుషం విచ్ఛిన్న సోమపీఠ
 స్య సోమపిపాసాయాం కి మైంద్రాగ్నాశ్విననామకం ప్రాయశ్చిత్త పశు
 ద్వయ మనుష్ఠేయ ముత్తైంద్రాగ్నామాత్ర మిత్యేకా విప్రతిపత్తిః॥

త్రిపూరుషం విచ్ఛిన్న సోమపీఠస్య త్రిపూరుష మవిచ్ఛిన్నా
 ధన్ జ్ఞానరహిత స్వవేదశాఖస్య సోమపిపాసాయాం కి మైంద్రాగ్నాశ్వి
 నోభయ మనుష్ఠేయ ముత్తైంద్రాగ్నమాత్ర ముతాశ్వినమాత్ర మిత్యప
 రాచ విప్రతిపత్తిః॥

కక్షీకృత తదానీం పూర్వోక్త సూర్యనారాయణశాస్త్రిణ
 ఏవ ప్రస్తుతీకృతా । సభాధ్యక్షైః ఉక్త విప్రతిపత్తిద్వయ ప్రద
 ర్శితయో రధికారిణో రుభయో రపి సోమ పిపాసాయా మైంద్రా
 గ్నాశ్విన నామక పశుద్వయ మనుష్ఠేయ మేవ, నైకస్తేన,
 ద్వయోః ప్రాయశ్చిత్తయో స్సముచ్చయ ఏవ, నవిశ్లేష, ఇతి

శాస్త్రతాత్పర్యం వణాయామానుః । తచ్చ వణాన ముత్తత్ర ప్ర
దశ్య పరీక్షిష్యామః । తేనైవ ప్రాతఃకాలికే పరిష త్సమాపితా ॥

మధ్యాహ్న పునఃపూజాద్వయస్య పరిషదారభా । తదాసీం
ఖలు పూర్వోక్తకళాశాలా ప్రధానోపాధ్యాయా మహామహిమాపా
ధ్యాయ తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రిణః, “కేచిత్తు ద్విపూరుష సోమవి
చ్ఛేదినోపి పశుద్వయానుష్ఠాన స్యావశ్యకతామాహుః,” ఇతి వాక్యం
వాహినీపతీయనామకే గ్రంథే లిఖితమస్తి, న తత్ర మూలప్రమాణం
శ్రుతిస్మృతివాల్లిఖితా మదుపలభ్యేషుగ్రంథాంతరేషుతు, తాదృశస్యై
న్ద్రాగ్నుమాత్ర మనుష్టేయ మితి లిఖితమతః, కేచి దిత్యాదినా వాహి
నీపతి లిఖితేఽర్థే మూలప్రమాణం మృగ్యం । తన్నాగ్నే యత్న
స్సర్వై రనుష్టేయః! ద్వితీయ్య విప్రతిపత్తి ప్రదశిత న్యాధికారిణః,
కేషాంశ్చ ద్వావ్యఖ్యాత్యాణా మ్మతేనోభయ మప్యనుష్టేయం । కేషా
ంశ్చ స్మతేనైకం । తత్రాపి, కేషాంశ్చ స్మతే వైన్ద్రాగ్నః । కేషాంశ్చస్మతే
నాశ్విన ఇతి, తస్మిన్దిన ఆసాయం, పరేద్యరా మధ్యాహ్నంచ, తత్ర
చ్రుతిస్మృతివ్యాఖ్యాన ప్రదశనపూర్వకం వ్యాచఖ్యుః । రవివాస
రస్య మధ్యాహ్న కేచి త్సుబ్బరాయశాస్త్రిణాంపక్షమేవోరరీచక్రుః ।
అన్యేపునస్త మేవపక్షమలం చక్రుః ॥ ఇతరేపున సూర్యనారాయ
ణశాస్త్రిణాం పక్ష మవలంబికీషవః, కిమపి, కిమ ప్య
వోచన్ । తావతా చాస్తమియా ద్భానుమాన్ ॥ తత
శ్చ పక్షద్వయాంతర్గతోపన్యస్తానథాన్ సమ్య గుపశ్రుత్యాకలయ్య
చ, శాస్త్రతాత్పర్యం, ప్రథమ మగ్రాసనారూఢాస్సబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి
ణః, పరు ద్విజయవాటికానగర సభా సిద్ధాంతిత మేవాధికం వయం శా
స్త్రియ మనుమన్యామహఇతి స్వాశయం వాఙ్మతేణ ప్రకటీచక్రుః
ఊచుశ్చ స్వాశయ ప్రకటన పరమతవిఘటనపతీయసిన్నిణాయపత్రి
కాం, విలిఖ్యా చిరేణైవకాలేన ప్రేషయిష్యామ ఇతి॥

తతశ్చ మదభిప్రాయే జ్ఞాపనీయ్యే, సభాసదాం, శ్రుత్వా సర్వై
రుపన్యస్తాన్యథా మతివిచార్యచ, స్మృత్వా గురుపదామ్భాజే ఇష్ట్యే

హృది పరామ్బికాం, శాస్త్రార్థం హృదయారూఢం, విలిఖామియథా
మతి॥ మాదృశానాం మందధియాం నసమ్భావ్య మపీదృశం । తథాపి
హృత్స్థయాకామ వామాఙ్కారూఢ యామ్బయా, ప్రేరిత స్సాహస
మిద యనుతిష్ఠామి । నస్వతః । చాపలాత్ ॥

తత్ర ప్రథమం శ్రుత్యర్థో విచార్యతే॥

శ్రీ విద్యారణ్యమునికృతా వతరణికా.

విచ్ఛిన్న సోమపీఠస్య పశువిధ త్తే.

శ్రుతిః॥ ఐంద్రాగ్నం పునరుత్థన్తృష్టమా లభేత । యత్యత్యతీయా
త్పురుషార్థోమం నపి బే ద్విచ్ఛిన్నోవా ఏతస్య సోమపీఠో । యో
బ్రాహ్మణస్సన్నా తృతీయా త్పురుషార్థోమం నపి బతీంద్రాగ్నీ ఏవ
స్వేనభాగధేయే నోపథావతి । తావేవాన్తై సోమపీఠం ప్రయచ్ఛత
ఉవైనగ్ం సోమపీఠో నమతి॥ ఇతి॥

భాష్యం॥ గాలతవృషణోబలీవదన్ ఉత్థన్తృష్ట ఇత్యుచ్యతే । స
ఏవ జీణోన్ లాంగలవహనాదే ముక్తః । పునరుత్థన్తృష్టః । స్వా
త్మానమారభ్య తృతీయఃపురుషః పితామహః పితాస్వయంచ, యదా
సోమం నపి బేయుః । తదానీమేవతస్య త్రయస్య సోమపానంవిచ్ఛిన్నం
సవతం పశుమాలభేత॥

ఇంద్రమగ్నించ క్రిమేణ ప్రశంసతి॥ శ్రుతిః॥ యదైంద్రో భవ
తీంద్రియంవై సోమపీఠ ఇంద్రియమేవ సోమపీఠ మవరుంధే । యదా
గ్నేయో భవత్యాగ్నేయోవై బ్రాహ్మణః । స్వామేవ దేవతా మను
సంతనోతి॥ ఇతి॥

భాష్యం॥ సోమపానస్యేంద్రియ వృత్తిహేతుత్వా దింద్రియరూ
పణ్యం॥ పశువిశేషణంప్రశంసతి॥ శ్రుతిః॥ పునరుత్థన్తృష్టో భవతి పునరు
త్థన్తృష్ట ఇవ హ్యేతస్య సోమపీఠ స్సమృద్ధ్యై॥ ఇతి॥

భాష్యం॥ ప్రథమం పితామహేన సోమపీథ ఉత్సృప్తః । పునః
పిత్రా । పునఃపిత్వేన । తత ఉక్తపశుసాదృశ్యా తదాలంభః । సమృ
ద్ధ్యై సంపద్యతే॥

ఐంద్రాగ్నమింద్రాగ్ని దేవతాకం । పునరుత్సృప్తం । ప్రథమం
హాలవహనాది కర్మణి నియోజితః । తతః వృషణగాలనేన కిచ్చిత్రాకల
ముత్సృప్తః । పునర్నియోజితః । తత్ర జరతః పునరుత్సృప్తః । బలీవర్ద
శ్వా గోవా పునరుత్సృప్తః । తమాలభేత । అధికారిణం ప్రదర్శయతి ।
య ఆత్మతీయ్యాదిత్యాది । అత్రా జధోఽభివ్యాప్తిః । తృతీయ్యత్వం
చాత్మనాసహ । ఏవం చార్థాద్యస్య పితృపితామహాయో స్సోమపానం
నాస్తిస ఇత్యర్థః, ఇతి సాయణచూఢవాచార్యాశయః । అస్యాయమాశ
యః ॥ యజుష్టే వైంద్రాగ్న విధాయక త్వేనచ సజాతీయ్యే ॥ శ్రుతిః ॥
“యస్య పితాపితామహస్సోమం నపిబేదథస పిపాసేత్, స ఐంద్రాగ్నం
పునరుత్సృప్తమా లభేత్” ఇతి వాజసనేయకే, పితృపితామహాయో రే
వ గ్రహణాత్ ॥ “ఐంద్రాగ్నం పునరుత్సృప్త మాలభేత్ ద్విపురుషా సో
మపీథినః” ఇతి సూత్రే కాత్యాయనేనాపిద్వయో రేవ గ్రహణాత్ ॥
“యస్యా పరౌ ద్వావసోమపౌస్యాతాం, స ఐంద్రాగ్నం పునరుత్సృప్త
మాలభేత్” ఇతి సూత్రేఽగస్త్యేనాపి పితృపితామహాయో రేవ గ్రహ
ణాత్ ॥ బహుమతానుసరణస్య న్యాయ్యత్వేన తైత్తిరీయ్యక వాక్యే
స్యా తృతీయ్యాదిత్యత్రస ఏవాధా । ఇతి ॥

ఆపస్తంబీయ శ్రౌతసూత్రవ్యాఖ్యాతా రుద్రదత్తస్తు । శ్రుతిః
“తస్మాదా తృతీయా త్పురుషా న్నామన గృహ్లాంతీతి” తైత్తిరీయ్యవా
క్యే తృతీయపదస్య పితరమారభ్య తృతీయపరతాయా ఆజోఽభివ్యా
ప్త్యర్థకతాయాశ్చ సర్వసమ్మతత్వేన । తస్యచ యజుష్టేనేవ । తై
త్తిరీయ్యత్వేన కృష్ణయజుష్టేనాపి, సాజాతీయ్యత్వేన, సమ్భవదత్యస్త
సన్నిహిత స్వగుల్యానుసరణస్య న్యాయ్యత్వేన, తదనుసారేణ త్రా
ప్యర్థా వర్ణనం న్యాయ్యం మన్యమానః । తృతీయ్యశబ్దస్య, స్వపితర
మార్గభ్య తృతీయ్యపరత్వం ఆజోఽభివ్యాప్త్యర్థకత్వంచ వ్యాచక్షే ॥

రామాణ్డారోపి త్రిపురుష సోమపిచ్ఛేద ఏవ నిమిత్త మితివదన్నిమ మే
వాధా మభిప్రేతీత్యవగమ్యతే । నిమిత్తమాహవిచ్ఛిన్నోహ ఏతస్య సో
మపీథ ఇతి । పూర్వోక్త మధికారిణం విశినస్తి । యో బ్రాహ్మణస్స
న్నిత్యాదినా । అత్రైంద్రాగ్న పునరుత్సృష్టపదాభ్యాం ద్రవ్యదేవత
యోః ప్రతిపాదనా దింద్రాగ్నీ ఉద్దిశ్య పునరుత్సృష్ట పశునాయజేతే
త్యుత్పత్తివిధిః । ఆలభేతే త్యన్తేన పర్యవస్యతి । యోబ్రాహ్మణ స్స
న్నితివాక్యస్యయ ఆత్మతీయ్యాదిత్యాది వాక్య వ్యాఖ్యానరూపత్వేన
తాదృశయాగః స్వీయ తృతీయ్యపురుష వ్యాప్త సోమఃపానవిచ్ఛేదజ
దోషనిర్ఘాతాయ । తాదృశవిచ్ఛేదవతా బ్రాహ్మణేనానుష్ఠేయ ఇత్య
ధికారవిధిః పర్యవస్యతి । అస్యచ పశుయాగస్యాగ్నీహోవిఃయ్య వికృ
తిత్వేన ప్రకృతివ ద్వికృతి రిత్యతిదేశేన ప్రకృతిత ఏవ వినియోగ విధి
ప్రయోగవిధి ఉన్నయా ॥ అత్ర చాధికార విధివాక్యేన బ్రాహ్మణ
పదం బ్రాహ్మణత్వరూప జాతివిశిష్టపరం సదితరివ్యావతాకం ॥
తథాసతి తాదృశయోః క్షత్రయ వైశ్యయో రైంద్రాగ్న నావశ్యకతా
పత్తేః ॥ కేచిత్తు । శ్రుతిః “నాన్యతంవదేత్ । సత్యాన్నప్రమదితవ్యం”
ఇత్యాది నిషేధైరేవా సత్యవచన నివృత్తైః । శ్రుతిః “తస్మాదాహితా
గ్నీ నాన్యతం వదేత్” ఇతి పుననిషేధో, యథాఽఽహితాగ్నే
దోషాతిశయ ప్రదర్శనాధాః । ఏవ మత్ర బ్రాహ్మణపదమపి బ్రా
హ్మణస్య పూర్వోక్త సోమవిచ్ఛేదే దోషాతిశయ ప్రదర్శనాధా మితి
వణాయన్తి । తన్నా తీవ మనోజ్ఞం విజ్ఞానాం । తథా సతిదోషాతిశయ
వతో బ్రాహ్మణస్య తన్నిర్ఘాతా యైంద్రాగ్నవిధానే తతో పృల్పదో
షవతోః క్షత్రయ వైశ్యయోరితో పృల్ప ప్రాయశ్చిత్తస్యైవ, వక్త
వ్యత్వే వైంద్రాగ్న నావశ్యకతాపత్తేః । నహి న్యూనాధిక దోషవతో
రేకప్రాయశ్చిత్త విధానం న్యాయ్యం । నహ్యన్యాయ్యం విధాతు
ముత్సహతే సర్వజ్ఞశ్రుతిః ॥ యస్తు తథా బ్రూయాత్సతు శ్రుతిప్ర
మాణ్యమేవ హాపయేత్ ॥

దృష్టాన్తేపి, “తస్మాదాహితాగ్నీ నాన్యతంవదేత్” ఇతి పున
ర్నిషేధః క్రిత్యధాః, నదోషాతిశయ ప్రదర్శనాధాః ॥ పరస్తు తస్మిన్

వాక్యే “యోదుర్బాహ్మణ స్సోమం పిపాసేడితివాక్యేన దుర్బాహ్మణ
 స్యాశ్వినపశ్వధికారితయాగ్రే ప్రదర్శయిష్యమాణత్వే వైన్ద్రాగ్నవాక్యే
 బ్రాహ్మణపదమనుపాదాయ సామాన్యతోయ ఆత్మతీయాదిత్యుక్తా
 వాశ్విన పశ్వధికారి దుర్బాహ్మణ ఏవాత్రాప్యధికారి । తథాచోభాష
 ప్యే కాధికారి కావితీభ్రమస్సోత్ । తద్వారణాయ బ్రాహ్మణపదం
 వక్ష్యమాణాశ్వినపశ్వధికారి మర్బాహ్మణ విలక్షణ ద్విజాతిపరం । తథా
 చ పూర్వోక్త సోమవిచ్ఛేదమాత్రేణ న దౌర్బాహ్మణ్యం । అతోభిన్నా
 ధికారికావిమా యాగావితీ సిద్ధ్యతి । అత ఏ వైన్ద్రాగ్నాధికారి బ్రా
 హ్మణాపేక్షయాఽఽశ్వినాధికారిణం దుర్బాహ్మణం విలక్షణమేవ సర్వే
 వ్యాఖ్యాతానో బోధాయనాది ఋషయశ్శోచుః । అన్యథాఽఽశ్విన
 వాక్యే దుర్బాహ్మణ ఇతి శబ్దాధిక్యస్య ప్రయత్నాధిక్య ప్రయోజ్య
 స్య వైయ్యధాన్యపత్తేరితి ॥

యద్యపి దేవదత్తస్య పితృపితామహాయో ర్యజ్ఞదత్త విష్ణుమిత్ర
 యో సోమపానాభావే, యస్య పితృపితామహా సోమంనపిబత, ఇతి
 వక్త వ్యేయచ్ఛబ్దోపాత్తస్య దేవదత్తస్య సోమపానాభావకథనం, “నపిబతీ”
 తి వాక్యేన నోపపద్యతే । సోమపానాభావస్య తయోరేవసత్వాత్
 సోమపానోద్యతస్య తస్య సోమపానవిచ్ఛేదస్య వక్తు మశక్యత్వాత్ ।
 తృతీయ్య పురుషవ్యాప్త సోమపానకర్తృత్వస్యై తస్మిన్న ప్రసక్తత్వేన
 తన్ని షేధస్య కర్తుమశక్యత్వాచ్చ । తథాపి, పిబతీత్వన్తాధాన్య పాన
 కర్తృత్వస్య, నజాథాన్ భావేఽన్వయేన సోమపాన కర్తృత్వాభావ
 లాభే, తత్రా తృతీయ్యాదిత్యన్తాధాన్య తృతీయపురుషాభివ్యాప్తే రన్వ
 యేన, తృతీయ్యపురుషాభివ్యాప్త వత్కమానకాలిక సోమపానకర్తృ
 త్వాభావ వాన్య ఇత్యథాన్తలాభేన యావద్దేవదత్తస్సోమం నపిబతి, తావ
 త్రాదృశాభావస్య దేవదత్తేఽ బాధితత్వేన, సతాదృశ ప్రయోగాను
 పపత్తిః । అత ఏవాజో మర్యాదాధాన్యకర్తృత్వం స్వీకృత్య తృతీయపదస్యపి
 తరమారభ్య తృతీయపరతయా వ్యాఖ్యానేపి, పితృపితామహాయో
 దన్వయో సోమపానాభావరూపస్య పూర్వోక్తాధాన్య లాభసమ్భ
 వేపి, తథా వ్యాఖ్యానముపేక్షితం మాధవాచార్యైః । తథాసతి స్వపి

త్రపేక్షయా తృతీయ్య పురుషావృత్తి సోమపానాభావస్యైవలాభేన,
తదాశ్రయత్వస్య స్వస్మిన్వక్తు మశక్యత్వేన, నపిబతీతి ప్రయోగస్యా
సాంగత్యాపత్తే రితివిభావనియ్యం । వస్తు తస్తు ఆజో మర్యాదాధాక
త్వే వ్యాపకతాసమ్బంధేన, పితృత్వ పితామహత్వవిశిష్టః । ప్రపితామహావృ
త్తిః । యస్సోమపానకర్తృత్వాభావస్తద్వాన్యః । ఇత్యర్థోభవతి । నామయస్య
పితృపితామహయో దత్వాయో రేవసోమపానాభావః, నతృతీయ్యస్యస,
ఐంద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాంభేతేతి పర్యవస్యతి । ఏవం సతి యస్య
పితృపితామహా ప్రపితామహా స్త్రయో పృథీతస సర్వాంగ చతుర్వే
దా, అపీత సోమాశ్చతస్య దౌర్బాహ్మణ్యాభావా న్నాశ్వినః । పితృ
పితామహాపేక్షయా అధికస్య ప్రపితామహస్యాపి, సోమపానవిచ్ఛేదా
నైంద్రాగ్నేః, ఇతి తస్య ప్రాయశ్చిత్తాంతరమేవ, వక్తవ్యంస్యాత్ । ఆ
జోఽభివ్యాప్త్యధాకత్వేతు, వ్యాపకతాసమ్బంధేన, పితృత్వ పితామహ
త్వవిశిష్టః సోమపానకర్తృత్వాభావవాన్యఇత్యర్థోభవతి । పూర్వో
క్తస్తతే ప్రపితామహనిష్ఠస్య సోమపానకర్తృత్వాభావస్య, పితృత్వాది
వాపకతాంతే సతా పెరినాగే నేవ చక్షిణాగణా ఇతి గాఢం ॥

౯ పుటే ౧౫ పంక్తిః పశ్చాదే తన్ని వేశనీయమ్.

ఏవం రామాంధార రుద్రదత్తాది మతేషి, ఆత్మతీయాదిత్యస్య
 న్యూనసంఖ్యాయా అధికసంఖ్యాయా వా పురుషనిష్ఠాయా అవ్యవచ్ఛే
 దకత్వే తత్పదవైయధ్యం అధికసంఖ్య వ్యవచ్ఛేదకత్వే యస్య పం
 చమపురుషోప్య పీత సోమస్తస్య తుల్యయుక్త్యా ఐంద్రాగ్న ప్రసక్త్యా
 ప్రాయశ్చిత్తాంతరప్రసంగః । తస్మా న్న్యూనసంఖ్యమాత్ర వ్యవచ్ఛేద
 పరత్వ మేవ స్వీకరణీయం । తస్మా న్నాజో మర్యాదాధాకతా కస్యా
 పి సమ్మతేతిబోధ్యం ॥

వతి తా వేవా_{న్} సోమపీఠం ప్రయచ్ఛత | ఉపైనగ్ం సోమపీఠోఽమతి

య ద్ధామో భవతి । ధూమిమాణ మేవాస్మాదపహన్తి, లలామో
భవతి ముఖత ఏవాస్మి తేజో దధాతి" ఇతి.

భాష్యం॥ మలినశ్వేత్యం ధూమత్వం । లలాటేశౌక్యేన లాం
ఛితో ఎవశిష్టశరీరే ధూమవణః పశు రశ్వినోఃప్రియః । దుర్బాహ్మ
ణ లక్షణం బోధాయనాహ "యస్య వేదశ్చ వేదీచ విచ్చి ద్వే తే త్రి
పూరుషం సవై దుర్బాహ్మణోనామ యశ్చైవ వృషలీపతిః" ఇతి.
పూర్వోక్త పునరుత్సృష్ట పశౌ యో బ్రాహ్మణస్సన్నిత్యుక్తత్వా దీ
దృశో దుర్బాహ్మణోనాధికారీ । అత్రతు సోమపానే శ్రద్ధాళుత్వేన
చ్చానత్వే సతి దుర్బాహ్మణోఽధిక్రియతే । ఆశ్వినగ్రహబ్రాహ్మణే॥
తౌదేవా అబ్రువన్త పూతౌవా ఇమా మనుష్యచరా భిషజావిత్యుక్తత్వా
దపూతయో గిరదేవవత్సోమపాతృత్వం నాస్తి । పశాన్ దృష్ణస్య
ఛిన్నం శిరః ప్రతిసంధాయ తేన తుష్టేభ్యో దేవేభ్య సోమగ్రహం
లబ్ధవంతౌ । తదపి తత్రైవామ్నాతం । తౌ బహిష్పవమానేన సావయి
త్వా తాభ్యా మేత మాశ్విన సుగృహ్లాన్నితి॥ అత స్సమాన శీలత్వా
దుర్బాహ్మణస్య సోమం పిపాసో రశ్వినౌ దేవతా॥ పశో ధూమత్వ
వర్ణేన, దుర్బాహ్మణ్యలక్షణం ధూమిమాణం మాలిన్య మస్మా దప
హన్తి । లలాటేశౌక్యేన అస్మి ముఖతఏవ ముఖ్యమేవ బ్రహ్మవర్చస
లక్షణం తేజోదత్తే॥ ఇతి॥

ఆశ్వినం, అశ్వినదేవతాకం ధూమః, ధూమవణః । లలామం
ముఖే శుక్లచిహ్నం । ధూమశ్చ లలామంచేతి ద్వంద్వసమాసోత్తరం
అశాదిత్వా ద్రచ్చిశ్యయః । తేన ధూమవర్ణవిశిష్టం ముఖే శుక్లచి
హ్న విశిష్టం పశుమా లభేత । అత్రాపి, పూర్వవ దశ్వినా చుద్దిశ్య
ధూమలలామేన పశునాయ జేతే త్యుత్పత్తివిధిః । అశ్వినదేవతాకో
ధూమలలామ పశు ద్రవ్యకో యాగః । సోమపానశ్రద్ధాళు సోమపా
నేచ్ఛాన దుర్బాహ్మణ కర్తృకః దుర్బాహ్మణ్య నిఘాత ప్రయో
జనక ఇత్యధికారవిధిః । వినియోగ ప్రయోగవిధిపూర్వవ దున్నేయా॥
అథ సాయణ మాధవాచార్య టీకాధో విచార్యతే । దుర్బాహ్మణ

లక్షణ మాహా బోధాయనః “యస్య.....వృషలీపతిః” “యశ్చ పాన
 ర్భవః స్మృత” ఇతి పాఠాంతరం॥ అత్ర వేదశ్చ వేదీచ యస్య త్రిపూ
 రుషం విచ్ఛిద్యేతే స చుర్బాహ్మణ ఇతియోజనా॥ అత్ర వేద స్సంగః॥
 శబ్దమాత్ర మితి కేచిత్ । తత్తత్కర్మోపయుక్తమన్తా ఇత్యపరే
 గాయత్రీమాత్ర మిత్యన్యే । వేదీచ సామికితి కేచిత్ । దాగ్నికీ త్యన్యే
 ఔపాసనికీత్యపరే॥ అత్ర యన్యేతి షష్ట్యథా సమ్బంధిత్వస్య త్రిపూరు
 ష మిత్యన్వాన్వయే యత్సమ్బంధి త్రిపూరుష మిత్యథాః । అర్వాచీన
 నిష్ఠేన వేదవేదివిచ్ఛేదే నోధ్వాగస్య దోషస్యా సమ్భావితత్వా దూ
 ర్థ్వాగస్య కర్మవేలాయా మర్వాచీన నిష్ఠయో స్తయోజ్ఞాతు మశక్య
 త్వా చ్ఛోధ్వా మిత్యథాలాభః । సతీసమ్భవే క్రమస్య త్యాగా సమ్భవా
 స్సంధ్యేమధ్యేక్వచిత్క్వచిత్తదుభయవిచ్ఛేదస్య సర్వత్ర సమ్భావితత్వా
 చ్చ । క్రమిక పురుషత్రయలాభః । లేపభాజ శ్చతుర్థాద్యాః పితృ
 ద్యాః పిణ్డభాగిన ఇతి వచనేన లేపభా క్త్రిపురుషనిష్ఠస్య యత్స
 మ్బంధస్య లాభేపి సమ్భవ త్యవ్యవహిత సమ్బంధే వ్యవహితసంబంధ
 గ్రహణస్యా న్యాయ్యత్వేన పిణ్డభా క్త్రిపురుష నిష్ఠసమ్బంధలాభః । తేన
 జనక తజ్జనకాది సాధారణః ప్రయోజకత్వాపరకర్యాయః । పిలక్షణ
 స్వరూప సమ్బంధవిశేష షష్ట్యథాస్సిద్ధ్యతి॥ యత్ప్రతియోగిక పిలక్షణ
 సమ్బంధన త్రిపూరుష మిత్యుక్తౌ । యత్పదార్థస్య త్రిపూరుషానంత
 గతత్వలాభః । త్రిపూరుష మితి త్రయాణాం పురుషాణాం సమాహ
 ర స్త్రిపూరుషం । అత్యంతసంయోగే ద్వితీయ్యా । తేన త్రిపూరుష
 త్వ వ్యాపకత్వలాభః । తస్యచ విచ్ఛిత్తావన్వయః । విచ్ఛిత్తిశ్చ ప్రాప్య
 స్థానాప్రాప్తిః । అప్రాప్తి రసమ్బంధః । ఆఖ్యాతార్థశ్చ ప్రతియోగి స
 మ్బంధ ప్రతియోగిత్వం । తచ్చ వేదశ్చ వేదీచేతి చకారద్వయోపస్థాపి
 త ద్విత్వాన్నిత వేదవేద్యోరన్వేతి । తథాచ యత్సమ్బంధిక్రమిక పురుష
 త్రయత్వ వ్యాపకాభావ ప్రతియోగిసమ్బంధ ప్రతియోగి వేదవేద్యుభ
 య మితి బోధః । ఏకస్య చైత్రస్యగమనగాలే చైత్రో మైత్రశ్చ గచ్ఛ
 త ఇతి ప్రయోగాభావాద్వ్యాసజ్య వృత్తిధర్మస్యోద్దేశ్య తావచ్ఛేద
 క తాస్థలే, తదవచ్ఛేదేనైవ విధేయాన్వయా త్ప్రత్యేక ముభయో రపి

విచ్ఛేదలాభః । వేదవేద్యో స్సమృద్ధస్యైకస్యాభావా తత్సమృద్ధయో
 ర్విలక్షణయోః ప్రాతిస్వికయాపేణాభావద్వయలాభః । తయోశ్చ శాబ్ద
 బోధేయ త్సమృద్ధి పురుషత్రయత్వ వ్యాపకాభావత్వేనానుగతయాపేణ
 భానాన్నవాక్యభేదః । యత్సమృద్ధి క్రమిక పురుషత్రయత్వ వ్యాపకా
 భావ ప్రతియోగిసమృద్ధ ప్రత్యయోగి వేదవేద్యుభయ మితిబోధే జాతే
 యస్మిన్ వేదవేదిప్రతియోగిక విలక్షణసమృద్ధ ప్రత్యేకాభావద్వయ
 న త్క్రమిక పురుషత్రయ ప్రయోజ్యత్వం విలక్షణం దుర్బాహ్మణపద
 ప్రవృత్తినిమిత్త మితిసిద్ధం । అత్ర కేచిత్ విచ్ఛిత్తికత్యన్తాభావః । ఆ
 ఖ్యాతాథాః ప్రతియోగిత్వం । తస్యచ కారద్వయోపస్థాపిత ద్విత్వ
 విశిష్టవేదవేద్యో రన్వయః । తథాచ యత్సమృద్ధి పురుషత్రయత్వవ్యా
 పకా త్యన్తాభావ ప్రతియోగి వేదవేద్యుభయం స దుర్బాహ్మణ
 ఇత్యథాః । ఏవంచైక సత్వేపి ద్వయం నాస్తీతి ప్రతీత్యా త్రిపూరుషం
 వేదాధ్యయనవతోపి, వేదవేద్యుభయాభావసత్వేన దుర్బాహ్మణ్య
 మక్షతమితి । తస్యాప్యాశ్విని ఆవశ్యకః । ఐంద్రాగ్నోపి త్రిపూరుష సోమా
 భావజ దోష నిర్ఘాతా యావశ్యకః । సచ త్రిపూరుష మవిచ్ఛిన్న వే
 దసోభయాభి వో వేద్యభావ ప్రయుక్త ఇతి తజ్జన్యదోష నిర్ఘాతా
 యైంద్రాగ్నేకృత ఆశ్వినానుష్ఠానం వ్యర్థమేవేతివాచ్యం । ఉభయాభా
 వస్య ప్రత్యేకాభావతో భిన్న త్వాత్ । అన్యధోభయంనాస్తీతి విలక్ష
 ã ప్రతీత్యనుపపత్తేః । ఏకస్మిన్నేవ పురుషే ప్రత్యేకాభావజ దోషా
 భయాభావజ దోషయో రుభయోరప్యంగీకారాత్ । తస్మిన్ఘాతా
 యో భయానుష్ఠానాపేక్షణాత్ । నచైవం త్రిపూరుష మవిచ్ఛిన్న
 సోమపీఠస్య త్రిపూరుషం విచ్ఛిన్న వేదస్యా ప్యుభయాభావసత్వా
 దాశ్వినిః ప్రసజ్యేతేతివాచ్యం । ఇష్టాపత్తేః । నచతుల్య యక్త్యావిచ్ఛి
 న్న వేదస్యా విచ్ఛిన్న వేదేః పురుషస్యా ప్యుభయాభావ ప్రత్యేకాభా
 వయో స్సత్వా త్పశుద్వయానుష్ఠానం ప్రసజ్యేతేతివాచ్యం । జ్ఞాత్వా
 కర్మాణి కుర్వీతేతి శాస్త్రేణానధిత వేదకృతస్య, కర్మణోఽవిధినాకృత
 త్వేన, కృతస్యాపితస్యాకృతప్రాయ త్వేన, తత్రాప్యైంద్రాగ్నస్యాశ్వినిస్య
 చేష్టత్వాత్ । సచతస్య పురుషస్యా విధినాకృతత్వేన, వేదివిచ్ఛేదస్య

సమాజసో వేదవిచ్ఛేదస్యైక స త్వేపిద్వయాభావేన ప్రత్యేకమ భావద్వ
 య స త్వేన నోభయాభావస్యచ స త్వేన, ప్రత్యేకాభావద్వయ సమా
 థానా యైన్ద్రాగ్నద్వయ సోభయాభావజ దోషసమాథానా యా
 శ్వినస్యచ ప్రసక్తిస్సాస్య దితివాచ్యం । కేవల వేదవిచ్ఛేదజ దోష ని
 ర్హతా యైన్ద్రాగ్నశ్రుతే రైన్ద్రాగ్నద్వయాప్రసక్తిః । తాదృశేనకృతా
 యా అపి, వేద్యా అకృతప్రాయత్వేన తత్సమాథానాయై కైన్ద్రాగ్న
 ప్రసక్తిః । ఉభయాభావజదోష సమాథానాయాశ్వినస్యాపి ప్రసక్తిః ।
 సచతహి వేదవిచ్ఛేదస్య దోషత్వమేవ నస్యాత్ । గ్రాయశ్చిత్రాశ్రవ
 నాత్ । నచేష్టాపత్తిః । వేదానధ్యయనస్యా దోషత్వేన నధీత వేదకృ
 తం కర్మవిఫలమితి వచనసోఽ సంగత్యాపత్తేః । వేదానధ్యయనం న
 దోష ఇతివచనో వేదాధ్యయనం నవిహిత మితిఖల్వర్థః । విహితా న
 నుష్ఠానస్య దోష హేతుత్వేనా విహితాననుష్ఠాన స్యైవా దోష హేతు
 త్వాదితివాచ్యం । వేదానధ్యయనస్య దోష హేతుత్వేపి తస్య బ్రహ్మా
 జ్ఞం వేదనిర్దాచేత్యాది స్మృత ప్రాయశ్చిత్రాంతరదోష నోద్యత్వోపగ
 మాత్ । ఏవం కైన్ద్రాగ్నాశ్వినయో స్సర్వత్ర సముచ్ఛయ ఏవ నవిశ్లే
 ష ఇతి శాస్త్ర తాత్పర్యంవర్ణాయ ని । తన్న విచారసహం । తథాహి
 అత్ర వేదస్య పురుషేనసమ్బంధోఽద్వై తృత్వం । వేద్యాస్త్యనుష్ఠాత్ప
 త్వం । తథాచ విలక్షణ సమ్బంధద్వయే నోభయాభావః కథం ప్రసి
 ధ్యేత్ । వ్యధికరణ సమ్బంధావచ్ఛిన్నా భావస్య ప్రసిద్ధిరితిచేత్తహిత
 స్య సార్వత్రికత్వేన వేదవేద్యభయవతోపి దౌర్భాగ్యాప్రసక్తిః ।
 వేద వేదిపదయో రధ్యయనానుష్ఠానపర తాంగీకారే తమోలాక్షణిక
 త్వంస్యాత్ । విచ్ఛేదోపినాత్యంతాభావః । తథాసతి ప్రాప్యస్థానవిశేషం
 ప్రతిధావతో శ్చైత్రమైత్రయోర్మధ్యే చైత్రస్యవిచ్ఛేదే మైత్రస్యావిచ్ఛే
 దే,చైత్రమైత్రోవిచ్ఛిద్యేత ఇతిప్రయోగాపత్తేః । కించయస్యత్రీపూరుషం
 వేది రవిచ్ఛిన్నా వేదశ్చ విచ్ఛిన్న సస్య దౌర్భాగ్యాప్రసక్తిః కథంవార్యే
 త । ఇష్టాపత్తిరితిచే తాదృశ మధికృత్యైన్ద్రాగ్నాశ్వినోభయం కు
 నానుతిష్ఠంతి వృద్ధాః । నహ్య నధీత వేదకృతం కర్మసుత రామకృత
 మితి మన్యస్తే వృద్ధాః । కించ వేదా నధ్యయనా దస్మదాదికృతం • స

న్ధ్యావందనమప్యశాస్త్రీయ మేవేతి కథం బ్రాహ్మణ్య మస్మాకం । అథ
 వేదపదేన కర్మో పయుక్త మన్తాణామేవ వివక్షణాత్ । నాస్మాక మ
 బ్రాహ్మణ్యం తాదృశ వేదాధ్యయనస్యాభావ ఏవ కర్మనిష్ఠుల మితిచే
 త్తహి బ్రాహ్మణభాగస్యా నధ్యయనప్రసంగః । తస్య కర్మజ్ఞానార్థ
 త్వేన కర్మాజ్ఞత్వాభావాత్ । కించ భవదుక్తరీత్యా వేదివిచ్ఛేదస్య
 వేదివిచ్ఛేదంప్రతి. వేదవేద్యభయాభావం ప్రతిచ వ్యాపకతయా య
 స్య వేది ర్విచ్ఛేద్యతే , స దుర్బాహ్మణ ఇతివక్తవ్యే, యస్య వేదశ్చ
 వేదిచేత్యుభయ గ్రహణం వ్యర్థమేవే త్యాపతేత్ । వేదివిచ్ఛేదవతో
 ౭విచ్ఛిన్న వేదస్యాపి, దౌర్బాహ్మణ్యస్య భవదభిమత త్వేనాతి ప్రసం
 గాభావాత్ కించ ప్రతియోగితా వైలక్షణ్యేనైవ, ఘటోనాస్తి ఘట
 పటోభయం నాస్తితి ప్రతీత్యై ర్వైలక్షణ్యోపపత్తౌ కథ మతిరిక్తోభ
 యాభావసిద్ధిః । కథ మన్యథా వినాదో ప్యతిరిక్తాయాం ప్రతియోగితా
 యా మేవ । అన్యథా సమ నియతాభా వై క్యాంగీక ర్తృమతే నిఖిలవ్య
 ధికరణధర్మా వచ్చిన్నా భావనాం గగనాభావయాపత్వేన గగనాభా
 వాంగీకర్యోణాం మణికారాణాం తదనంగీకారానుపపత్తేరితి యుష్మ
 దీయ వచనా ముపపత్తిః । ఏవంచ ప్రత్యేకాభావయో రేవో
 భయత్వావచ్చిన్న ప్రతియోగితాకత్వస్యాపి స్వీకారే జ్ఞేవోపపత్తేః
 కథ మతిరిక్తోభయాభావసిద్ధిస్తస్య దౌర్బాహ్మణ్య ప్రయోజకత్వంవా
 కథం । కించై కసత్వేపి ద్వయాభావేన కంచద్దోష మాపాద్య తస్య ప్రా
 యశ్చిత్తవిధానే ౭విచ్ఛిన్న సోమవేదస్యాపి, వేదవేది పాండరీకత్రిత్వా
 వచ్చిన్నా భావస్య సంధ్యా ముపాసతోపి, నిత్యంసంధ్యావందన వైశ్వ
 దేవోభయత్వా వచ్చిన్నా భావస్యాంతరే ఘటపటాది ఘటపటోభయ
 త్వా వచ్చిన్నా భావస్యచ సత్వేన తేషామపి ప్రాయశ్చిత్తాంతరాణి
 కల్పంతాం । సహ్యేతాదృశాభావస్య పాపహేతుత్వం తస్య ప్రాయ
 శ్చిత్తంనా ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రీక్యాపి, శ్రుతౌ స్మృతౌవాదృష్టమస్తి ।
 కించ యద్ధర్మావచ్చిన్నస్య విధితః ప్రాప్తిస్తద్ధర్మావచ్చిన్నా ననుష్ఠానం
 ప్రత్యవాయాపాదక మితిశాస్త్రసిద్ధాంతః ॥ విహితస్యాననుష్ఠానాన్నింది
 తస్యచ సేవనాత్ ॥ ఇత్యాదిశాస్త్రాత్ ॥ విధయశ్చ “స్వాధ్యాయో౭

భ్యేతవ్యః” “అగ్ని నాదధీత” “సోమేనయజేత” ఇత్యాదయః ప్రత్యేక
 ధర్మావచ్ఛిన్నానామే వోపలభ్యంతే ॥ నహ్యుభయత్వావచ్ఛిన్న విష
 యాః ॥ యద్యవిహిత ధర్మావచ్ఛిన్నాననుష్ఠానమపి ప్రత్యవాయమా
 పాదయే త్త్విక్తస్యా ననుష్ఠానంలోకే ప్రత్యవాయంనా పాదయత్ ॥ త
 ధాచా విహితాననుష్ఠానత్వా విశేషాత్సురాపాన, కలంజభక్షణామేధ్య
 భక్షణస్పర్శస్తేయ బ్రాహ్మణవధాదీనా మననుష్ఠానస్యాపి ప్రత్యవాయ
 జనకత్వ మాపద్యేత ॥ ఏవంచ నిషిద్ధాచుష్ఠానేఽ ననుష్ఠానేపిచ దోష
 ఇతి తదిదముభయతః పాశారజ్ఞః ॥ పురుషస్య తస్మాన్న కిఞ్చిదేతత్ ॥
 కించయత్త్వాక్తం వేదవిచ్ఛేదస్య కేవలస్య దోష త్వేపి, తస్య ప్రాయశ్చి
 త్తాంతరోపనో ద్యుశ్చోపగమాన్నా నుపపత్తిరితి, తత్తు పరిహాసాస్పదం
 వచః ॥ ఏహి బ్రహ్మోజ్ఞం వేదనిన్దాచేతిశ్లోకే వేదానధ్యయనం పరిగ
 ణితమస్తి ॥ బ్రహ్మోజ్ఞం నామాధీత వేదవిస్మృతిఃఖలు ॥ నవేదానధ్య
 యనం ॥ వేదవిచ్ఛేదోనామ వేదానధ్యయనం ॥ నహ్యుభయోరైక్యమ
 స్తి ॥ తత్కథం తస్యోక్తప్రాయశ్చిత్తాంతరాపనోద్యత్వం వేదవిచ్ఛేదజ
 దోష స్య ॥ కించ వేదవిచ్ఛేదజ దోషస్య యత్కించిత్ప్రాయశ్చిత్తాంతరాప
 నోద్యత్వమంగీకృత్యైన్ద్రాగ్నా ననుష్ఠానే, వేదవిచ్ఛేదజదోషస్యాపి ప్రాయ
 శ్చిత్తాంతరాపనోద్యత్వ సమ్భవా ద్విచ్ఛిన్న సోమపీఠస్యా ప్యైన్ద్రాగ్నం
 నానుష్ఠేయేత ॥ యస్యేతి షష్ట్యర్థస్య వేదవేద్యోరన్వయం కృత్వా ॥
 యత్సమ్బద్ధి వేదః యత్సమ్బద్ధిసి వేదిశ్చేతి కేషాంచిదర్థోపవణానం, తద
 త్యంత మజ్ఞాన విలసితమేవ ॥ వేదవేద్యోర్యత్సమ్బద్ధస్యా సాధారణస్య
 పక్తుమశక్యత్వాత్ ॥ యత్కించి త్సమ్బద్ధస్యా వ్యావర్తకత్వాత్ ॥ య
 త్కతౌక వేదవేద్యో ర్విచ్ఛేదస్య స్వోత్తర పునుషత్రయే సార్వధిక
 త్వేన స్వోత్తర త్రిపూరుషముభయసత్వేపి, స్వస్య దౌర్బాహ్మణ్య
 ప్రసంగాచ్చ ॥

అథ వేదార్థప్రకాశే ॥ యోబ్రాహ్మణ సన్నిత్యుక్తత్వాత్,
 పూర్వోక్త పునరుత్సృష్టపశావీ దృశో దుర్బాహ్మణోనాధికారీతి ॥ ఈ
 దృశః యస్య వేదీచేత్యుక్తలక్షణః, దుర్బాహ్మణః, తత్పదాధకః, పూ
 ర్వోక్త పునరుత్సృష్టపశౌ, ఐన్ద్రాగ్న పశుయాగే, నాధికారి, తాదృశ

పశ్యధికారిభిన్నః । తాదృశ పశ్యధికారాభావవా నిత్యధికః । తథాచ
తాదృశ దుర్బాహ్మణే వైన్ద్రాగ్నీనానుష్ఠేయ ఇతిభావః ॥ అత్ర కేచిదీ
దృశ దుర్బాహ్మణస్యా మైన్ద్రాగ్నిం ప్రాపయితుకామా, అసతిబాధ
కే, ఉద్దేశ్యతావచ్చేదక విధేయయోః ప్రయోజ్య ప్రయోజక భావ
భానస్య సర్వసమ్మతత్వేనే దృశ దుర్బాహ్మణ్య మైన్ద్రాగ్నాధికార
ప్రయోజకత్వా భావవదితి । ఈదృశో దుర్బాహ్మణో నాధికారీతి
గ్రంథస్యాధికం వణాయంతః । దుర్బాహ్మణే దుర్బాహ్మణ్య త్రేపు
రుష సోమవిచ్చేదయో సమావేశ సమ్భవా దుభయానుష్ఠానం సిద్ధ్య
తీతి తాత్పర్యం వణాయంతి । తదపి నమనోజ్ఞం విజ్ఞానాం ॥

అసతిబాధక ఇత్యాది నియమేన భాసమానమపి, ప్రయోజకత్వ
ముద్దేశ్యతా వచ్చేదక విధేయయో రిత్యంగికారేణోద్దేశ్యతావచ్చేదకే
దుర్బాహ్మణ్యే విధేయాధికారాభావ ప్రయోజకత్వ మేవ భాసితు
మిష్టే, నాధికార ప్రయోజకత్వాభావః । తస్యా విధేయత్వా ద్విధే
య ప్రయోజకత్వా నాత్మకత్వాచ్చ । తత్రచ ప్రయోజకత్వస్యా ప
దాధాతయా, నజాధేతస్యాస్వయా సమ్భవాచ్చ తాదృశ నియమే న
త్యుత్సృజ్య స్వాతంత్ర్యేణ, తథాఽర్థవణనే దరిద్రోన సుఖిత్వాదా
దాద్ర్యస్య సుఖప్రయోజకత్వా భావభానమపిస్యత్ । ఇష్టాపత్తిరితి
చేద్భుటోనసుఖిత్వాది ప్రయోగస్య స్వారసికత్వం కథ వార్యేత ।
ఘటత్వే సుఖప్రయోజకత్వా భావస్యా బాధాత్ । ననుప్రసక్త ప్రతిషే
ధోయం ఘటేసుఖం నప్రసక్తమితి, నతాదృశ ప్రయోగాపత్తిరితి చే
త్కింవాజ్ఞాతే తైవాధాసిద్ధిస్యాత్తాదృశవాక్యజ బోధేయ త్కించి
దర్థవిశేషభాన మనంగీకృత్యైవ । ప్రసక్త ప్రతిషేధ ఇత్యస్యచ ద్వేభా
హి వ్యుత్పత్తిః । ప్రసక్తే ప్రతిషేధః । ప్రసక్తస్య ప్రతిషేధ ఇతిచ ।
ఏవంచ ప్రసక్తిదేవభా, ఉద్దేశ్య ప్రసక్తి ర్విధేయ ప్రసక్తిశ్చేతి । తత్రో
ద్దేశ్య ప్రసక్తిర్నామ, తద్ధర్మవ్యాపక ధర్మావచ్చిన్నే విధేయో త్సర్గాధీ
నా తద్ధర్మావచ్చిన్నేపి, విధేయసమ్భావనా । యథా దరిద్రత్వ వ్యా
పక మనుష్యత్వా వచ్చిన్నే సుఖోత్సర్గాధీనా దరిద్రేపి సుఖసమ్భావ
నా । తస్యాం సత్యాం ప్రతిషేధ్యతే సుఖం । దరిద్రోనసుఖితి । తత్ర

దాదీద్ర్యస్య సుఖాభావ ప్రయోజకత్వభానే మనుష్యత్వావచ్ఛిన్నేజ్ఞా
య మానం సుఖం దరిద్రాతిరిక్త మనుష్యత్వావచ్ఛేదేన పర్యవస్య
తి । విధేయప్రసక్తిర్నామ తద్ధర్మావచ్ఛిన్నే యత్కించి ధర్మావచ్ఛిన్న
నిశ్చయాధీనా తద్దు టితవిశేష ధర్మావచ్ఛిన్న స్యాపి సమ్భావనా । యథా
గృహే ఘటత్వావచ్ఛిన్నస్య నిశ్చయాధీనా ఘటత్వ ఘటిత నీలఘట
త్వావచ్ఛిన్న స్యాపి సమ్భావనా । తస్యాంసత్వాం, ప్రతిషిద్ధ్యతే గృ
హేన నీలోఘట ఇతి । ఏవంచ నీలాతిరిక్త ఘటవద్యహ మిత్యధః ప
ర్యవస్యతి । ఏవంచ ఘటత్వ వ్యాపక పృథివీత్వ ద్రవ్యత్వా ద్యవచ్ఛి
న్నేన సుఖోత్సగః । నాపి తదధీనాఘటే సుఖసమ్భావనా । తథాప్య
ర్థస్యా బాధాత్తాదృశ ప్రయోగః “ఘటోన సుఖీతి ప్రయోగః” కథం
వారణీయ ఇతిచేత్, ఘటత్వస్య సుఖాభావ ప్రయోజకత్వ భానాంగీ
కారేణైవ । ఘటత్వస్య సుఖం ప్రతిసుఖాభావం ప్రతివాప్రయోజక
త్వాత్ । సుఖప్రయోజకత్వా భావభానాభ్యుపగమేతస్య ఘటత్వే
బాధాత్తాదృశ ప్రయోగ వారణ మశక్యమేవ । ఏవంచ ప్రసక్తోద్దేశ్య
ప్రతిషేధస్థలే సర్వోద్దేశ్య తావచ్ఛేదక విధేయ ప్రయోజకత్వ మే
వభాసతే । నతు విధేయ నిషేధ ప్రతియోగి ప్రయోజకత్వాభావః ।
ప్రకృతేచ పూర్వోక్త పునరుత్సృష్ట పశౌ పిచ్ఛిన్న సోమపీఠస్యాధికా
రిణో నిర్దేశాత్తద్వ్యాప్య దుర్బాహ్మణత్వావచ్ఛిన్నేపి తాదృశాధికార
సమ్భావనాయాం ప్రతిషిద్ధ్యతే । ఉద్యోగో దుర్బాహ్మణోనాధికారీతి.
తేనచేదృశ దుర్బాహ్మణత్వ మధికారాభావ ప్రయోజకం ఉద్యోగ
దుర్బాహ్మణాతిరిక్త పిచ్ఛిన్న సోమపీఠిన ఏవ తత్రాధికార ఇతి పర్యవ
స్యతి । అత ఏవయో బ్రాహ్మణ స్సన్నిత్యుక్తత్వాదితి మాధనాచార్య
స్య హేతు లేఖనమపి సంగచ్ఛతే ॥ యోబ్రాహ్మణ స్సన్నితివాక్యే
నాశ్వినాధికారి దుర్బాహ్మణ భిన్న స్యాధికారిణో నిర్దేశాదితి తదధః
త్వాత్ । ఇత్యే తత్సర్వం సుధియో విభావయన్తు ॥

అత్ర దుర్బాహ్మణ మీదృశ ఇతి విశేషయన్న స్యవిధస్య వృ
షలీపత్యాది రూపస్య దుర్బాహ్మణస్య పూర్వోక్త పునరుత్సృష్టపశౌ
వధికారం సూచయతి । ఏతే నేదృశ ఇతి దుర్బాహ్మణ విశేషణాదన్య

విధమపి దౌర్బాహ్యణ్య మస్తీ తిసూచయన్ తచ్చ విచ్ఛిన్న సోమపీఠ
 త్వరూప మితిసూచయతీతి కేషాంచిద్వ్యాఖ్యాన మనాదేయమేవ ।
 స్మృతి ప్రసిద్ధస్య వృషలీపత్యాది రూపస్య దుర్బాహ్యణ స్యాధికార
 సూచకతయా ఈదృశ పద సార్థకోపపత్తౌ, అన్యథా సిద్ధత్వేన తస్య
 విచ్ఛిన్న సోమపీఠత్వే దౌర్బాహ్యణ్యాత్వా కల్పకత్వాత్ । ఈదృశో
 దుర్బాహ్యణోనాధికారీత్యుక్తౌ అన్యవిధో దుర్బాహ్యణోఽధికారీత్య
 ధన్వైవసూచితత్వేన, తస్యాన్యవిధ దౌర్బాహ్యణ్యస్య విచ్ఛిన్న సో
 మపీఠత్వ రూపత్వే తాదృశ దుర్బాహ్యణ స్మైన్ద్రాగ్నాధికారస్య కం
 తోక్తతయా సూచనాఽసంగతేశ్చ ॥

అథై తస్యసాయణ మాధనాచార్యస్యమతే, వేదివిచ్ఛేదశబ్దేన
 కోవాభిప్రేతః । కిం సోమవిచ్ఛేదః । ఉతతేతావిచ్ఛేదః । అథవా జౌ
 పాసనవిచ్ఛేదః । ఇత్యేకః ప్రశ్నః । ఏవం యస్య వేదశ్చ వేదీచ విచ్ఛి
 ద్వేతే త్రిపూసుషం సవై దుర్బాహ్యణోనామే త్యత్రయస్య వేదో వి
 చ్ఛిద్యతే సదుర్బాహ్యణః । యస్య వేదీచ విచ్ఛిద్యతే సదుర్బాహ్య
 ణ । ఇతి ప్రత్యేకం వాక్య పరిసమాప్తిం స్వీకృత్య యోజనా సమ్భ
 వా త్కిం త్రిపూసుష వేదివిచ్ఛేద వేదవిచ్ఛేదయోః ప్రత్యేకం దౌ
 ర్బాహ్యణ్య రూపత్వ మభిప్రేతం । ఉత విచ్ఛేదద్వయస్యాపి మిలిత్వా
 'దౌర్బాహ్యణ్య రూపత్వ మభిప్రేత మిత్యపరః ప్రశ్నః । అత్రబ్రూ
 మః । వేదవిచ్ఛేద వేదివిచ్ఛేదో భయం మిలిత్వా దౌర్బాహ్యణ్య
 రూప మిత్యాశయ ఇతివదామః । అన్యథా ఈదృశో దుర్బాహ్యణో
 నాధికారీత్యత్ర ఈదృశ పదేన వేదవిచ్ఛేదవతో దుర్బాహ్యణస్య పరి
 గలహేత స్మైన్ద్రాగ్నాధి కారాభావ కథన మసంగతంస్యాత్ । వేదవి
 చ్ఛేద సమాధానాయాశ్వినిస్య వేదివిచ్ఛేద సమాధానా యైన్ద్రాగ్న
 స్య చావశ్యకత్వాత్ । నిమిత్తయోగ్యేదాత్ । ఏవం వేదివిచ్ఛేదవతో
 దుర్బాహ్యణస్య ఈదృశ పదగ్రాహ్యత్వే తస్మైన్ద్రాగ్నస్య కంతోక్తత
 యా, తదధికారాభావ కథనా సంగతేశ్చ ॥ సచయ ఆత్మతీయ్యాదిత్య
 త్రాత్మనా సహేతి స్వేన వ్యాఖ్యానాత్, స్వాత్తర ద్విపురుష సోమ
 విచ్ఛేదినో ఐన్ద్రాగ్నః స్వాత్తర త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదినో ఆశ్విని ఇ

జీవ్యవస్థాయాం, ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేదస్య, త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదాన్తర్గతత్వా త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదరూప దుర్బాహ్మణస్య తాదృశ చౌర్బాహ్మణ్య సమాధానాయాశ్వినే కృతే ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేద సమాధానా యైన్ద్రాగ్నీనకతవ్య ఇతి నాధికారీత్యన్తవాక్యాధాన్సమ్భవతీతి, త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదస్య చౌర్బాహ్మణ్య రూపత్వేనానుపపత్తి రితివాచ్యం । ఏవం తహిత్రయో దుర్బాహ్మణా అత్ర శ్లోకే ప్రతిపాదితా ఇతి వక్తవ్యం । తత్ర ప్రథమః త్రిపురుష వేదవిచ్ఛేదవాన్ ద్వితీయస్తా దృశ వేది విచ్ఛేదవాన్ తృతీయో వృషలీపతిః । యదిప్రత్యేకం వాక్యపరి సమాప్తిమభిప్రేయాత్తదా ఈదృశ ఇత్యుక్తౌ ప్రథమోపస్థితస్య వేద విచ్ఛేదిరూప దుర్బాహ్మణస్యైవ పరిగ్రహస్సాన్వీదితిసామాన్యత ఈదృశో దుర్బాహ్మణోనాధికారీతి నబ్రూయాత్పరంతు, మధ్యమో దుర్బాహ్మణోనాధికారీతి బ్రూయాత్ । తస్మాన్న ప్రత్యేకం వాక్య పరిసమాప్తి రభిప్రేతా । కింతు విచ్ఛేదద్వయవాన్ దుర్బాహ్మణ ఇత్యధా ఏవాభిప్రేతః॥ కించైవం శంకిత్యాశయాంగీకారే త్రిపురుష సోమ విచ్ఛేదిన ఐంద్రాగ్నేనాధికార స్యైవలాభాత్ సర్వధాసముచ్చయస్య దుష్కుటతయా ఏతచ్ఛంకా శశుసముచ్చయ వాదినామనుపయుక్తైవ॥

అత ఏవ వేదివిచ్ఛేదోన త్రేతా విచ్ఛేదః । నాప్యోపాసనవిచ్ఛేదః । సోమవిచ్ఛేదస్య తాదృశ వేదివిచ్ఛేద వేదవిచ్ఛేదయో రన్తర్గతత్వేన నాధికారీత్యంత లేఖనస్యా సాంగత్యాపత్తేః । నహి త్రేతా విచ్ఛేద వేదవిచ్ఛేదజ దోషనిర్ఘాతాయాశ్వినే కృతే, సోమవిచ్ఛేదజ దోష నిర్ఘాతస్సమ్భవ్యతే । అతశ్చ మాధవాచార్య స్యాయమాశయః । ద్విపురుష సోమమాత్రవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నీః । త్రిపురుష వేదివిచ్ఛేద తాదృశ వేదవిచ్ఛేదో భయం చౌర్బాహ్మణ్యం । తత్సమాధాయక శ్చాశ్వినః । తాదృశ చౌర్బాహ్మణ్య మధ్యే ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేదస్యాపి ప్రవిష్టత్వా ద్భుతిత సమాధానాయాశ్వినే కృతే, ఘటక సమాధానాయ పృథక్ నైన్ద్రాగ్నీః కార్య ఇతి । నచ విచ్ఛేదద్వయస్య మిలిత్వా చౌర్బాహ్మణ్య రూపత్వే, కేవల సోమ విచ్ఛేదస్యైవ కేవల వేద విచ్ఛేదస్యాపి కించిత్ప్రాయశ్చిత్తం వక్తవ్యమేవేతివాచ్యం ।

తుల్యయుక్త్యా కేవల సోమవిచ్ఛేదస్యైవ కేవల వేదవిచ్ఛేదస్యాప్యై
 నైవ వసమాధాన సమ్భవాత్, శ్రుతౌ సోమంనపి బేదిత్యస్య, వే
 దం నపరేదిత్యధోఽపలక్షణత్వే సమ్భవాత్ । తపశ్రుతంచ జాతిశ్చ
 త్యాదిస్మృతౌ తపశ్శ్రుతయోః తుల్యతయా పరిగణనేన వేదానధ్య
 యనకర్మాకరణయో స్సమానయోగక్షేనుత్వాత్ । నన్వేవ మప్యే
 తన్మతేస్వోత్తర త్రిపూరుషసోమమాత్రవిచ్ఛేదవతః కిం ప్రాయశ్చిత్తం ।
 తస్య దౌత్రాబ్హిష్మాణ్యరూపత్వా భావాన్నాశ్విनః । శ్రుత్యుక్త పురుషా
 పేక్షయా అధికపురుష సోమవిచ్ఛేదత్వేన నైన్ద్రాగ్న ఇతిచేన్నైవం ।
 శ్రుతౌత్పతీయ్య శబ్దస్య న్యూనసంఖ్యావ్యవచ్ఛేద మాత్రపరత్వాత్ ।
 స్వాత్మనాసహ ద్వితీయ్యపురుషత్వ మాత్రవ్యాపక సోమమాత్రవిచ్ఛేదే
 నైన్ద్రాగ్నః । తతోఽప్యధికసంఖ్యాక పురుషత్వవ్యాపక సోమమాత్ర
 విచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్న ఇత్యధేఽతాత్పర్యాత్ । అన్యథా చతుష్పురు
 షత్వ వ్యాపక వేదవేదివిచ్ఛేదే ప్రాయశ్చిత్తాంతరస్య వక్తవ్యత్వాపా
 తాచ్చ । ఏవం రామాండార, రుద్రదత్త, ధూజఁటి, చౌండ్రపాయ
 నీయ్యగస్త్యాదిమతేష్వపి, సంఖ్యాతపురుషాపేక్షయాఽధిక పురుష
 వ్యాప్త, తత్తద్విచ్ఛేదే, తత్తత్ప్రాయశిత్తాపేక్షయాఽధిక ప్రాయశ్చిత్త
 స్యవక్తవ్యత్వాపాతాచ్చేతిదిక్ ॥ విచారితా ఐన్ద్రాగ్నశ్రుతిః విచారిత
 మాశ్వినవాక్యం । విచారితశ్చ వేదార్థప్రకాశః ॥ అథ రామాండార
 నామ్నా వ్యాఖ్యావిచార్యతే । అస్యకః కాలః కోదేశః । కఃపితా ।
 కామాతా । కింగోత్రం । కుత్రాధీతిః । సాచకస్మాత్ । కియదిత్యాదికం
 కిమపినజానీమః । పరస్త్యై తదీయమపి వ్యాఖ్యానమతి ప్రమాణమా
 గాఽరూఢం మన్యస్తే శ్రౌతప్రయోగవిదస్తత ఏ తదీయం వ్యాఖ్యానం
 విచారయామః । ఇయంచవ్యాఖ్యా ధూర్తస్వామికృతస్యాపస్తంబీయ్య
 శ్రౌతసూత్రభాష్యస్యేతికేచిత్ । సూత్రతాత్పర్యవణానమేవేత్యస్యే ।
 భవతు యథాకథంచిత్ । ప్రకృతమనుసరామః ॥

రామాండారగ్రంథే ప్రథమపటలే.

ఇష్టిపశూనాంతు దర్శపూర్ణమాసా విష్టినాం ప్రకృతిః । ప్ర
 కృతివద్వికృతిః కర్తవ్యేతి చోదకేన ప్రకృతి కాలస్య సిద్ధత్వాత్

ద్వ్యహకాలసాధ్య త్వే ప్రాప్తే సద్యస్కాలార్థం వచనమిదం । తత్రపూ
ర్ణమాస వికారాణాం నియమాధానం । అమావాస్య వికారాణాం
ప్రాప్త్యర్థం । యద్యసద్యస్కాలః పశుః । సద్యస్కాలావరుణ ప్రథమా
సాత్విదశః నాత్ । నైమిత్తికానాంతం నిమిత్తానంతరమేవేత్యుక్తం ।
ఇష్టిపశుసోమానాం । తస్మాదాధానంతరమేవనిమిత్తస్య విద్యమాన
త్వాత్ ఐంద్రాగ్నః పశుః కార్యః । అగ్ని హోత్ర పూర్వాధానే సా
యంప్రాతరగ్నిగ్ం హుత్వా అన్వారంభణీయాం కృత్వా ఐంద్రాగ్నః
పశుః । యదాపునరగ్నిహోత్ర మేవసంవత్సరంజుహోతి, తదాన భ
వత్యేవ । పరస్తాద్భవత్యేవ । ఆశ్వినస్తు, సోమపిపాసాయాం, సోమాత్పు
రస్తాత్పర్వణికర్తవ్యః । యదాపునసోమపూర్వాధానం పర్వణి తదా,
ఉభయమపి, సోమాత్పురస్తాత్కృత్వా సోమారంభః । తదథికారస్య
సంపాదకత్వాత్తయోః । కేచిదన్యతరవిభక్తేరభావాత్సోమాధానేపి
పర్వణి, ఐంద్రాగ్నాశ్వినౌ సమానతంత్రౌ నానాతంత్రౌ వాకృత్వా
దర్శపూర్ణమాసాదిభిరనిష్ఠ్వా సోమమారంభేతేతి । తస్మిన్నక్షే । అగ్ని
హోత్రం తుహూయతే, అగ్ని ధారణార్థం । సోమాదనంతరంచ దశ
హోతృసహితం పురుషార్థ మగ్ని హోత్ర మారంభవ్యమితి । తత్రైంద్రా
గ్నస్య వేదవేదీసమ్బంధే విద్యమానేపి సోమవిచ్ఛేదనం నిమిత్తం
భవతి ॥ శ్రుతిః “ఐంద్రాగ్నం పునరుత్సృష్టమాలభేతయ ఆత్మతీయా
త్పురుషాత్సోమం నపివేది”తి శ్రుతేః ॥ ఆశ్వినస్తు, దుర్బాహ్మణ్య
నిమిత్తకః ॥ శ్లో. యస్య వేదశ్చ వేదీచ విచ్ఛిద్యేతే త్రీపూరుషం సవై
దుర్బాహ్మణోనామన సోమం పాతుమహతి ॥ ఇతి ॥ వేదవేదివిచ్ఛే
దస్య దుర్బాహ్మణ్య నిమిత్తత్వాత్ । సోమవిచ్ఛేదస్యాపి వేదవేది
విచ్ఛేదాంతగతత్వాత్ । అత్రశ్రుతిః ॥ “ఆశ్వినం ధూమ్రులలామ
మాలభేతయో దుర్బాహ్మణ సోమం పిపాసేత్” ఇత్యనేనైవ చరితా
ర్థత్వాదాశ్వినే కృతే నైంద్రాగ్నః కర్తవ్యః ॥

నిమిత్తభేదాదుభావి త్యుపదేశః । అన్వారంభణీయాం కృత్వా
సహవా నానావాకర్తవ్యో ॥

కేచిత్తు । సావిత్రిమాత్రసారోపినయో దుర్బాహ్మణో భవే

దితిస్మృతేః । యస్య పితాపితామహావా, అనుపనీతౌ స్యాతామి
దశనా తత్రాశ్వినో నిత్యః । ఐద్దాగ్నశ్చ సోమచ్ఛేదనిమిత్త
నిత్యః । యస్య పునస్సావిత్త్య విచ్ఛేదస్తస్యాశ్వినోన భవతీతి । సో
పూర్వాధానే అగ్నిహోమీయస్యోపాలంభ్యావిత్యుపదేశః । తథాఅగ్ని
హోమీయ తంత్రాంతర్భావస్తయోః । తదానీనుపితయో ర్నిమి
మవిహితమేవేతి ॥

—————:(0):—————

పూర్వ మైద్దాగ్నశ్చినయోః కాలోవిహితః । యస్యప్యాశ్విన
వాక్యే “యోదృచ్ఛాహ్మణ సోమం పిపాసేత్” ఇతి సోమపిపాసాఽఽ
శ్చినస్యయథా నిమిత్తీకృతా । తద్దైద్దాగ్నవాక్యేపి, వాజసనేయ
“అథసపిపాసేత్” ఇతిసోమ పిపాసై ద్దాగ్నస్య నిమిత్తీకృతా॥తైత్తి
రీయ్యకే తద్విరుద్ధప్రతిపత్త్యభావేన తస్యా ఉపసహారస్సమ్భవతి
తథాపికాలాంతరవిధానమస్య కథమితి సుధియోవిభావయన్తు ॥ ఐద్దా
గ్నస్య నిమిత్తమాహ । తత్రైద్దాగ్నస్యేతి । వేదవేదీసమ్బంధే విద్య
మానేపీతి । వేదసమ్బంధే వేదీసమ్బంధేచ విద్యమానే పీత్యధాః । అ
నేన వక్ష్యమాణ దృచ్ఛాహ్మణలక్షణే వేదివిచ్ఛేదోన సోమవిచ్ఛేదః ।
కింతు త్రేతావిచ్ఛేద ఇతి సూచితః త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేద ఏవ నిమి
త్త మితిపశ్యాత్పాఠః । క్వచిత్తు సోమవిచ్ఛేద ఏవేతిపాఠః । అథాస్త్యే
క ఏవ ॥ తథాచ వేదవిచ్ఛేదస్త్రేతా విచ్ఛేదశ్చ మిలిత్వా దృచ్ఛా
హ్మణ్యం । త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేద ఐద్దాగ్ననిమిత్త మితిద్వయోనిమి
త్తయోః పరస్పరం భేదోఽఘటితత్వంచప్రదర్శితం । ఆశ్చినస్యనిమిత్త
మాహ ‘ఆశ్చినస్త్విత్యాదినా’ అత్ర శ్రుతిం ప్రమాణయతి । ‘ఆశ్చి
నం ధూమ్రమలలామమాలభేతేతి’ శ్రుతేరాశ్చినో దృచ్ఛాహ్మణ్య నిమి
త్తిక ఇతి యోజనా । దృచ్ఛాహ్మణ్యస్వరూపం వక్తుం పూర్వోక్తభా
ధాయనవచనమేవోదాహరితి । యస్యేత్యాదినా । అత్రపరమతసిద్ధ
మథా ‘పన్యస్యతి’ వేదవేదివిచ్ఛేదస్యేత్యాదినా । వేదవేదివిచ్ఛేద
స్య దృచ్ఛాహ్మణ్య మిత్తత్వాత్ । సోమవిచ్ఛేదస్యాపి వేదవేదివిచ్ఛే
దాంతగతత్వాదనే నైవచరితాధాత్వా దాశ్చినే కృతే నైద్దా

షః కథావ్య ఇతియోజనా । అనేనైవ చాన్త్రాబ్హహ్మణ్యనిఘాత
 కాశ్వినేనైవ చరితాధత్వాత్ । ఐన్ద్రాగ్నీకార్యస్యాపి కృతత్వాత్ ।
 అస్యగ్రంథస్యాయమాశయః । వేదవిచ్ఛేదో సోమవిచ్ఛేదశ్చ మిలిత్వా
 చాన్త్రాబ్హహ్మణ్యం । సోమవిచ్ఛేదస్య తమభయ ఘటకత్వాదాభయ
 సమాధాయకే ఆశ్వినే కృతే ప్రత్యేకసమాధాయక ఐన్ద్రాగ్నీనకా
 వ్య ఇతి మాధవాచార్యశుతపర్యవసా యాదం మతం । స్వమతే వేది
 విచ్ఛేదస్యత్రేతాగ్ని విచ్ఛేదరూపత్వేన సోమవిచ్ఛేదస్య చాన్త్రాబ్హహ్మ
 ణ్య ఘటకత్వాదాశ్వినేనై తస్మాత్సమాధానం నసమ్భవతీతి స్వమత ముప
 సంహరతి ॥ నిమిత్తభేదాదుగావిత్యుపదేశ ఇతి । నిమిత్తభేదాత్, ఐన్ద్రా
 గ్నీశ్విననిమిత్తయోర్భేదాదిత్యధః । యద్యపి పూర్వమతేపి, ఏక
 ఐన్ద్రాగ్నీస్య నిమిత్తం ఉభయం మిలిత్వా ఆశ్విననిమిత్త మితి, నిమిత్త
 భేదోస్తి । తథాపి పూర్వమతే ఐన్ద్రాగ్నీనిమిత్త మాశ్విననిమిత్తఘట
 కం నైతన్మతఇతివిశేషః । ఉభా । ఐన్ద్రాగ్నీశ్వినౌ । అనుష్ఠేయా వితి
 శేషః । ఇత్యుపదేశః ప్రాచాంగురూణాంవా ఉపదేశః । మతాంతరమి
 తివార్ధః । మతాంతరంప్రదశకయతి । సావిత్రిమాత్రసారోపీతి । యస్సావిత్రి
 మాత్రసారోపినభవతి సచున్త్రాబ్హహ్మణోభ వేదితియోజనా । తథాచ విచ్ఛి
 గ్న సావిత్రికత్వంచాన్త్రాబ్హహ్మణ్యమితిఫలతః । సాచవిచ్ఛిత్తిః కీదృశీత్యాశం
 కాయానుభియుక్తవచనమాహః । “యస్య పితాపితామహోవేత్యాదినా”
 అత్రవాశబ్దశ్చార్థే, అన్యథా వికల్పకాధకత్వే, అనుపసితోస్యాతా
 మితి ద్వివచనానుపపత్తేః । విశేష్యవాచకపదోత్తర విభక్తతాత్పర్య
 నిషయసంఖ్యా విరుద్ధసంఖ్యాయా అవివక్షితేన ఏకవచనస్వైవ సాధు
 త్వాత్ । దశనాత్, శాస్త్రాత్, తథాచపితుః పితామహస్యచ ద్వయో
 సావిత్రివిచ్ఛేదే చాన్త్రాబ్హహ్మణ్య మితిభావః । త్రిపురుషసోమవిచ్ఛేదస్యాపి
 సత్వే, తత్రైన్ద్రాగ్నీశ్విన యోద్యయో రప్యనుష్ఠేయత్వమాహ,
 తత్రేత్యాదినా.....నిమిత్తో నిత్య ఇత్యన్తేన । ఏతన్మతే సావిత్రి విచ్ఛే
 దాభావే, ఆశ్విన నిమిత్తాభావాదాశ్వినోన కథావ్య స్సతి సోమవిచ్ఛే
 కేవలైన్ద్రాగ్నీః కథావ్య ఇత్యాహ “యస్యపునరిత్యాదినా—నభవతి”
 త్యన్తేన । తథాచ, వేదవిచ్ఛేద స్త్రీతా విచ్ఛేదశ్చ మిలిత్వా చాన్త్రాబ్హ

హ్మణ్యం । త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేద తైచ్చన్ద్రాగ్నినిమిత్తం । ఉభే అపి
నిమిత్తే పరస్పర విభిన్నే పరస్పరాఘటితేచ । అతస్తాదృశ సోమవిచ్ఛే
దమాత్రే సత్యైన్ద్రాగ్నిః । తాదృశ దాత్రాబ్హహ్మణ్యేసత్యాశ్వినోపీతి
రామాండారాశయః ॥ అథ రుద్రస్వామికృతా మాపస్తమ్బియ్య
శ్రౌతసూత్రవ్యాఖ్యాం విచారయామః ॥ అస్యాపి దేశకాలాదికం
పూర్వవత్ ॥

రుద్ర దత్త వ్యాఖ్యానే.

విచ్ఛిన్న సోమపీఠస్యానా లబ్ధ వ్రాత్యుపశోర్న సోమదీక్షేతి ।
కోయం విచ్ఛిన్న సోమపీఠోనామ । ననూక్తోయం బ్రాహ్మణే । “ఐ
న్ద్రాగ్నిం పునరుత్సృష్ట మాలభేతయ ఆత్మతీయాత్పురుషా స్సోమం
నపిబే ద్విచ్ఛిన్నోవా ఏతస్య సోమపీఠ” ఇతి । తత్రచ, త్రయః ప్రాం
చస్త్రయః ప్రత్యంచ ఇత్యాదా ప్రాక్తేనోక్తాః దీక్షావేదననామ సు
బ్రహ్మణ్యాదానామభిః కీర్త్యమానాగ పిత్రాదీనాం త్రిపురుషీ । త
స్యాం చరమః ప్రపితామహ స్తృతీయాఽభిప్రేతః । నత్వాత్మ నస్తృ
తీయః పితామహః । కుతః । సోమపానోద్యతస్యాత్మనస్త ద్విచ్ఛేదాభా
వాత్ । ఏతత్తే తతయే చత్వా మస్వే తత్తే పితామహయే చత్వా మ
స్వే తత్తే ప్రపితామహయే చత్వా మను । ఏతత్తే తతయే చత్వామ
న్వీతి, తిస్మషు స్రక్తిషు నిదభాతి । తస్మాదా తృతీయా త్పురుషాన్నా
మన గృహ్లాస్తీత్యాదా వ్యక్తాథత్వాచ్చ । యథోక్తా వధికత్వమప్యత
ఏవ నిదర్శనాదవ గంతవ్యం । తద యమర్థోభవతి । యస్య పిత్రాద
యస్త్రయః పురుషాస్సోమం నపీతవంత స్సోమపీఠాధీ- పశుమాలభే
తేతి । కాత్యాయనమతాత్, ద్విపురుష విచ్ఛిత్తావపీష్యతే । యథా
హ । “వసంతేగ్నిష్టోమః ఐన్ద్రాగ్నిం పునరుత్సృష్ట మాలభ్యద్విపురుషా
సోమపీఠిన ఇతి । కః పునరుత్సృష్టః । ఛాగః పునరుత్సృష్ట ఇతి । భా
రద్వాజః బోధాయనస్తాహ । పునరుత్సృష్టోఽనడ్వా నిత్యవశీర్ణగవ
ఏష ఉక్తోభవతి । లింగంచాత్రభవతి । పునరుత్సృష్ట ఇవ హ్యేతస్య
సోమపీఠస్సమృధ్యా । ఇతి ॥

దుర్రాబ్హహ్మణస్య త్వైన్ద్రాగ్నే నేష్ట్యా ఆశ్వినోపాలభ్యః ।

యథోక్తం బ్రాహ్మణే । “ఆశ్వినం ధూమ్రలలామమాలభేతయో దు
 బ్రాహ్మణస్సోమం పిపాసేదితి” కోసా దుబ్రాహ్మణః । తమాహ
 బోధాయనః ॥ “యస్య వేదశ్చ వేదీచ విచ్ఛిద్యేతే త్రిపురుషం । సవై
 దుబ్రాహ్మణోనామయశ్చ పౌనర్భవో భవేదితి” ॥ అత్ర వేదశ్చ వేది
 చేతి చకారాభ్యాం వ్యక్తం, సముచ్చయా వగమాదుభయవిచ్ఛేద
 ఏవ భవత్యాశ్వినోనాన్యతరవిచ్ఛేదే ॥ భారద్వాజస్తావాహ ॥ “విలుప్త
 సావిత్రికో దుబ్రాహ్మణ” ఇతి । తస్మిన్ముపక్షే త్రిపురుష ముభయ
 విచ్ఛేదేపి భవత్యాశ్వినః । ఐద్దాగ్నస్తునేష్యతే, నిమిత్తాభానాత్ ॥

“తదయమర్థో భవతియస్యపితృదయస్త్రయః పురుషాస్సోమం
 నపీతవన్తస్స సోమపీథాధీః పశుమాలభేతేత్యన్తా” రుద్రస్వామిక్యతా
 వ్యాఖ్యా ॥ అస్యాఅభిప్రాయః పూర్వమేవ వణితః, శ్రుతివ్యాఖ్యానావ
 సరే ॥ మతాన్తరమాహ, కాత్యాయనేత్యాదినా ।

ఏవం త్రిపురుషం విచ్ఛిన్న సోమపీథ వైద్దాగ్నముక్త్యా దు
 బ్రాహ్మణస్యా శ్వినపశుః దుబ్రాహ్మణ్య నిర్హతాయానుష్ఠేయ ఇ
 త్యాహ । దుబ్రాహ్మణస్య త్విత్యాదినా ॥ ఐద్దాగ్నే నేష్టేతి ॥ అనేన
 వక్ష్యమాణ బోధాయన వచనోక్తో వేదివిచ్ఛేదోన సోమవిచ్ఛేదః, ప
 రన్తు తేతావిచ్ఛేదః । తేన దుబ్రాహ్మణ్యం, నసోమవిచ్ఛేద ఘటిత
 మతో దుబ్రాహ్మణస్యాపి సోమవిచ్ఛేద సమాధానా యైద్దాగ్నోపి
 పృథక్కార్య ఇత్యాశయః । రామాంజారస్యేనాస్యాపీతి ప్రతిభాతి ।
 సమ్భవతి దోషయోః పరస్పర మసాంక ర్యే ఉభయో ర్వాఖ్యాత్తో
 రైకకంత్వేచ, తత్పరిత్యాగా నాచిత్యాత్ । దుబ్రాహ్మణ స్వరూపం
 వక్తుం బోధాయనవచనమే వోదాహరతి । యస్యేత్యాదినా । యస్య
 వేదో విచ్ఛిద్యతే సదుబ్రాహ్మణః । యస్య వేదిశ్చ విచ్ఛిద్యతే సదు
 బ్రాహ్మణ ఇతి ప్రత్యేకవాక్య పరిసమాప్తిం దూషయతి । “అత్ర
 వేదశ్చ వేదీచేతి చకారాభ్యాం వ్యక్తం సముచ్చయా వగమాదిత్యాది
 నా । ...నాన్యతరవిచ్ఛేదే” ఇత్యన్తేన । మతాన్తరమాహ ॥ భారద్వా
 జస్తావాహేత్యాదినా । సావిత్రి లోపశ్చైతన్నతే స్వస్య షోడశప

పాద దూర్ధముపనయనాది రూపం, రామాండారమత ఇవై తన్న
 తేపి, పితృపితామహాయో రుభయో రభ్యుపనయ నా భావరూపంవా ।
 తస్మిన్స్తు పక్షే లుప్తసావిత్రికత్వం దౌర్బాహ్య్యా మితిపక్షే ఏతదు
 త్తరం త్రిపురుష ముభయావిచ్ఛేదేపి భవత్యాశ్విన ఇతిపాఠః । ఉభయ
 విచ్ఛేదేపీతి పాఠః ప్రామాదికః ॥ త్రిపురుష ముభయావిచ్ఛేదేపీ స్వోత్త
 ర పురుషత్రయత్వ వ్యాపక వేదవేదివిచ్ఛేదద్వయా భావేపీత్యర్థః ।
 భవత్యాశ్విన ఇతి తన్నిమిత్తస్య పూర్వోక్తసావిత్రివిచ్ఛేదస్య సత్వాత్ ।
 ఐద్రాగ్నిస్తునేష్యతే । నిమిత్తా భావాత్ । తన్నిమిత్తస్య త్రిపురుష
 సోమవిచ్ఛేదస్యా నియతత్వా దితిభావః । యస్య పితృపితామహాయో
 స్సుతరాం సావిత్రి విచ్ఛేదః ప్రపితామహశ్చన సోమంపీతవాంతస్య ని
 మిత్త సత్వా దైద్రాగ్నీ పీష్యత ఏవేతిభావః । ఏవంచ రామాండార
 రుద్రదత్తయో స్సర్వవిషయే ష్వప్యేక కంఠ్య మేవేతిఫలితం ॥

అథాగస్త్యసూత్రం.

“యస్యపరాద్వాప సోమపౌస్యాతాం స ఐద్రాగ్నే నేష్ట్యా సో
 మే నయజేత । యస్య పితృపితామహ ప్రపితామహ స్త్రయోప్య సో
 మపాస్సుస్స ఐద్రాగ్నే నేష్ట్యాఽథాశ్వినేనాథసోమే నేతి”

ఇదంచ పుస్తకం నాస్మాభిరుపలబ్ధం । పరన్తు ఆండ్రపిశ్యనామ
 కే గ్రంథే । ఆనా లిఖిత మిదంసూత్రం । తదత్తోదాహృత్య విచా
 ర్యతే ॥ ఇదంచ శ్రౌతసూత్రం శుక్లయజుష ఇతికేచిత్ । కృష్ణయజు
 ష ఏవేత్యేకే । శుక్లయజుష్వాశ్విన ప్రస్తావా భావాన్న శుక్లయజుష
 ఇతి ప్రతిభాతి । భవతు యస్య కస్యచిత్ । పరన్తు ఏతత్సూత్రస్య పి
 తృపితామహాయో ద్వయో సోమవిచ్ఛేదే ఐద్రాగ్నిః । పితృపితా
 మహ ప్రపితామహానాం త్రయాణాం సోమవిచ్ఛేదే ఐద్రాగ్నిశ్వినోభ
 య మసృష్టేయమిత్యర్థః । ఏతన్నతే త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేద ఏవ
 దౌర్బాహ్య్యా మితిప్రతిభాతి । ఇద మత్ర సుధియో విచారయన్తు ॥
 ఇదం చాగస్త్యసూత్రం స్మృతిః । నశ్రుతిః । అతో మూలప్రమాణం
 శ్రుతిమపేక్షతే । శ్రుతౌచ ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేదే ఐద్రాగ్నిః । త్రి

పురుష సోమవిచ్ఛేదే ఆశ్వినోవిహిత ఇతివక్తవ్యం । ఏవంచ త్రిపురుష
సోమవిచ్ఛేదే ఐంద్రాగ్నస్యాపి కథం ప్రాప్తిరితి । నహి తత్ప్రాపక మపి
శబ్దాదిక మాశ్వినవాక్యే కిమప్యస్తి । యేనాశ్వినమపి ధూమ్రబలామ
మాలభేతే త్యధేఽపినా ఐంద్రాగ్నప్రాప్తిరితి వణ్యేత । నహితాదృ
శాప్యాది పూరకం ప్రమాణ ముపలభ్యతే । నహి సంధ్యావందనస్యై
క కాలాతిక్రమే ప్రాణాయామా ఘోడశ । ఏకదినాతిక్రమేఽయుత
గాయత్రీజపః ప్రాయశ్చిత్త మిత్యుక్తౌ అయుత గాయత్రీజపేన సహ
ప్రాణాయామానాం సముచ్చయస్సిధ్యతి । తస్మా దృషిప్రోక్త మితి
శ్రవణమాత్రేణై వాసన్తుష్టా విద్వాంస ఐంద్రాగ్నస్యాపి త్రిపురుష
సోమవిచ్ఛేదే ప్రాపకం ప్రమాణం సమ్యగ్విచారయన్తు ॥ గ్రంథవిస్తర
భయా న్మయోఽరమ్యతే ॥

అథ ధూర్జటికారికాః.

అయంచ ధూర్జటిగ్రంథోనాస్మాభిరుఫలబ్ధః । విజయవాటికా
నగర సంజాత సభాయాం చత్వార శ్లోకాః కేన చిద్విదుషా ధూర్జ
టిగ్రంథే సంతిత్యానీయ్యపరితాః కిల । తేచతత్సభోపాధ్యక్షైః స్వలి
ఖితే నిణాయపత్రే సంకృహీతా, అతస్తేషా మథోఽవిచార్యతే॥

శ్లో॥ యస్యపిత్రాదికానాం హిత్రయస్య శ్చేదసోమపాః । తస్యస్యా
తాం పశూద్వాతుక్రమా దైంద్రాగ్న ఆశ్వినః ॥

పిత్రాదికానా మితిషష్ఠీ ఆమా । రాహుశ్శిర ఇత్యాదా విపే
త్యేకే । పిత్రాదికానాం షణ్ణాం సప్తానాం వామధ్యేత్రయ ఇతి శిరోవేష్ట
నేన నాశికాస్పశ్శతుల్యం చావ్యాభ్యేయం చేదితిపాదపూరణాధోని
పాతః । అపీత్యధకోవా । తేన త్రయోపీత్యధః । అన్యత్సవి
ష్టాధః ॥

శ్లో॥ పురుషత్రయవిచ్ఛేదే సోమే దుర్బాహ్మణో భవేత్ । త
ద్ధేవ వేదవిచ్ఛేదేవ్యేవ మాహుర్మునిశ్వరాః ॥

పురుషత్రయవిచ్ఛేదో యస్యేతి వ్యధికరణబహువ్రీహిః । తేన
సోమే పురుషత్రయవిచ్ఛిన్నే సతీత్యధః । అయంచ పూర్వోక్తబో
ధాయనవచనస్య ప్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్త్యలబ్ధోధః । ఏవంచ
నిరుక్త వేదవిచ్ఛేదేష్యాశ్చి నైద్దాగ్నో భయమనుష్ఠేయ మిత్యాశయో
లభ్యతే ॥

శ్లో॥ వేదవేద్యోద్వయోశ్చేదే । ఛాత్రాబ్ధహ్మణ్య ముశన్తిహి । ద్వ
యోరన్యతరస్యా పీత్యేవమాహుస్సు నిశ్చితం ॥

విచ్ఛేదద్వయం మిలిత్వా ఛాత్రాబ్ధహ్మణ్య రూపం కేచనేచ్ఛ
న్వీత్యధః । విచ్ఛేదయోద్వయోరన్య తరస్యాపి ప్రత్యేకమే
కైకస్యాపి ఛాత్రాబ్ధహ్మణ్య రూపత్వ మిత్యేవమాహుః నిశ్చితంయథా
తథా ॥

శ్లో॥ వేదస్యైకస్య విచ్ఛేదే తథా సోమస్య చైకః । ఛాత్రాబ్ధహ్మణ్యం
భవేచ్ఛోకే నిశ్చితాధః సముచ్చయః ॥

ఏకతః ఏకస్య । ఏతేషు శ్లోకేషు పునరుక్తి బహుధాదృశ్యతే
పుస్తకాలాభేన పూర్వాపరసందర్భోఽవ్యవగతుం నశక్యః । పరస్మ
కేషాం చిద్విచ్ఛేదద్వయం ప్రత్యేకం ఛాత్రాబ్ధహ్మణ్యరూపతయాఽభిప్రే
తం । కేషాం చిద్విచ్ఛేదద్వయం మిలిత్వా ఛాత్రాబ్ధహ్మణ్యరూపతయాఽభి
ప్రేత మిత్యథోఽవగమ్యతే । శ్లోకే నిశ్చితాధః సముచ్చయ ఇతి
కథనేన శ్లోకే బోధాయనవచనే నిశ్చితాధః సముచ్చయ ఏవ । ఉభ
యోర్మిలితయో రేవ ఛాత్రాబ్ధహ్మణ్యరూపత్వ మితి నిశ్చితాధః ।
ఇత్యభిప్రాయః ప్రతిభాతి । భవతు యథాకథంచి దయమప్యగస్త్యాభి
ప్రాయమేవాను సరతీత్యవగమ్యతే । ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రా
గ్నమాత్రమిత్యస్యా ప్యభిప్రాయోఽవగమ్యతే । ప్రాయశోఽగస్త్య
సూత్రసాజాత్యాత్ ॥

అథ ఛాంద్రపాయసీయ్యవాక్యం.

ఆదావేవందృశ్యతే కిలపుస్తకే । నాస్మాభిస్త త్పుస్తక ముపలబ్ధం

యజమానస్య పితృదీనాంత్రయాణాం వేదవిచ్ఛేదే వేదివిచ్ఛేదేపిచ
దౌర్బాహ్యమపతేత్ । తత్పరిహారాథం మైన్ద్రాగ్నాశ్వినశశూ
దీతౌ పశునాస హైవోపాలబ్ధవ్యావితీ । ఇదంచ వాక్యంఅగస్త్యసూత్ర
ధూజటకారికా సమానాథాకి ఇవ ప్రతిభాతి । అధికంతు బుద్ధి
మద్భిరూహ్యం ।

—♦ అథ కర్క భాష్యం ♦—

కాత్యాయనీయశ్రౌతసూత్రం॥ “ఐన్ద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాల
భేత ద్విపురుషా సోమపీఢినః” ఇతి. అథ కర్క భాష్య మస్య సూత్రస్య॥
“ద్విపురుషాసోమపీఢిన” ఇతి । యస్య పితృ పితౄమహేనవా నామో
న పితృస్తస్మైన్ద్రాగ్నో భవతి॥ ఏవం శ్రూయతే॥ “యస్య పితృ పితౄ
మహాసోమం నపిజే దధస పిపాసేత్స ఐన్ద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాల
భేతేతి । అత్రచ నిమిత్తవాక్యత్వా త్ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః । త
థాచాన్యతరస్యాపి సోమాపానే భవత్యే వైన్ద్రాగ్న ఇతి । అయంచ
నాన్వారంభణీ య్యాపిదాం మ్భే శ్రూయతే । నచ దీక్షణీ యానత్త
త్రమధ్యే । అతః పురుషసంస్కారత్వా శ్చూర్వం యజసియ్యే ఽహవి
కతః వ్యః । పురుషసంస్కారతాచాన్య । యస్య పితృపితౄమహా సో
మం నపిజేత్స దౌర్బాహ్య ఇతి శ్రవణాత్ । దౌర్బాహ్య నిరా
సాథాంచ శ్రుత్యా విధానమస్య । అతః పురుషసంస్కారోయ మితి
సకృత్క్రియా । ఇత్యే తదంతం భాష్యం॥ అస్య కర్కస్య దేశకాలాది
క మపి పూర్వవదేవ । ఇదంచ కర్క భాష్యం కాత్యాయన శ్రౌత సూ
త్రస్య । తచ్చ శుక్లయజుషః । ఇదంచ పుస్తక మస్మాభి రుపలబ్ధం ।
యహి ముద్రితం । యస్య పితౄ పితౄమహేన వేతి । వాశబ్దో విక
ల్పాధాకః । ఉక్తాధే వాజసనేయకశ్రుతిం ప్రమాణయతి । ఏవ మి
త్యాదినా । శ్రుత్యధా స్పష్టః । ఉదాహృతశ్చుతే సోస్వీక్త వికల్ప
ధాకతాం సాధయతి । అత్రచ నిమిత్తవాక్యత్వా త్ప్రత్యేకం వాక్య
పరిసమాప్తిః ఇత్యాదినా । తేన సిద్ధమథాం నిధానరయతి । తథాచే
త్యాదినా । అన్యతరస్యాపి । పితౄర్వా పితౄమహాన్య వా సోమాపానే

పి । పురుషసంస్కారతా మస్య సాధయితుం శ్రుతి మధఃత శ్శబ్దతో
 వా పఠతి । యస్యేత్యాదినా । తతః కో లాభఇత్యతఃపా । ఛాన్ద్రా
 హ్మణ్య నిరాసాధకం చేత్యాదినా తేన పురుషసంస్కారత్వసిద్ధి రితిభా
 వః । తతః కో లాభఇత్యతఃపా । సకృత్క్రియేతి । వసంతే వసంతే
 జ్యోతిష్టోమేన యజేతేతి జ్యోతిష్టోమస్యా వృత్తిశ్రవణేపి వేద్యాగ్నస్యా
 వృత్తి రితిభావః । ఇదం త్వవధాతవ్యం । అత్ర దున్ద్రాహ్మణత్వం న
 తైత్తిరీయ్య కాశ్వినవాక్యశ్రుత ఛాన్ద్రాహ్మణ్య రూపం । ఏకస్య పితృ
 రేకస్య పితామహస్య వా సోమవిచ్ఛేదేపి తత్కథనాత్ । తన్నివార
 ణా యాశ్వినా శ్రవణా దైన్ద్యాగ్నస్యైవ విధానాచ్చ । అపి తు య
 త్కీంచి ద్దుష్ప్రబాహ్మణత్వరూపం తతో విలక్షణం । తచ్చ ఏకస్య వి
 హితా ననుష్ఠానమాత్రేణాపి సంభవతీత్యాశయ ఇతి । ఇద మప్యన్య
 దవధేయం । యస్య పితాపితామహ స్సోమం నపిభే దధ స పిపాసే ది
 త్యాది వాజసనేయక శ్రుతోవా శబ్దోపి నదృశ్యతే । ‘చ’ శబ్దోపి నదృ
 శ్యతే । తేన ఉక్తశ్రుతో కిం పితామహావేతి వికల్పోభిప్రేతః కింవా
 పితామహశ్చేతి సముచ్చయోఽభిప్రేతః । ఇతిభవతి సంశయః । తత్సం
 శయనివారణాయ భగవాన్ కాత్యాయనఋషిః । తచ్ఛ్రుత్యధః ప్రతి
 పాదకే సూత్రే । ద్విపురుషా సోమపీధిన ఇతి । సమాసమేవ సూత్ర
 యామాస । తేన ద్వయోః పురుషయో స్సమాహారః ద్విపురుషం ।
 ద్విపురుషమ సోమపీధీ ద్విపురుషాసోమపీధీ ఇతి చిగ్రహేణ పురుషద్వ
 యత్వ వ్యాపక సోమపానాభావ ఏవ లభ్యతే । నతు ప్రత్యేక మేకైక
 నిష్ఠ స్సోమపానాభావః । తథాచ శ్రుతా వృత్తిన్నః పూర్వోక్తసంశయో
 నిరస్తః । సముచ్చయఏవ శ్రుత్యభిప్రేతః నవికల్ప ఇతి । ఏవం సూత్రే
 ణ శ్రుత్యధే నిశ్చితే, కథం సూత్రం ధిక్కుత్య కర్తృణశ్రుతిర్వి కల్ప
 పఠతయా వ్యాఖ్యాతా । నచ భాష్యేవా శబ్దశ్చాధః ఇతి శంక్యం ।
 అత్ర చేత్యాదినా వికల్పసాధనాత్ । తథా చేత్యాదినా నిగమనాచ్చ ।
 నచ పరాశరస్మృతివ్యాఖ్యానే మాధవీయ్యే ప్రథమాధ్యాయే షట్క
 ర్మాభిరతో నిత్యమిత్యాది ౮ సంఖ్యాకల్లోకవ్యాఖ్యానే, అనధ్యాయ
 ప్రకరణే నిత్యవై మిత్తికాది కర్మప్రస్తావే “తథాచ శ్రుత్యంతరం, యస్య

పితాపితామహోవా సోమంనపిబే తస్మాత్ ఇతి" ఇతిశ్రుత్యదాహరణాత్ । తాదృశ శ్రుతేః కాత్యాయనసూత్ర మూలభూతశ్రుతే శ్చైకవాక్యతా సంపాదనే, వికల్పవ సద్ధ్యతీతి కర్కణే తాదృశ శ్రుతిం మనసి సిద్ధాయ వికల్పే వ్యాఖ్యాత ఇతి వాచ్యం॥ తథాచ సతి సూత్రాస్యా ప్రామాణ్యాపత్తేః । నచ తద్దేహ సూత్రం వ్యాఖ్యాస్య తేన సూత్ర మప్రామాణీ కర్తు మహాత్మయః కోపి । నచ సూత్రస్యాపి వికల్ప ఏవాధాః । ఉక్తరీత్యా సముచ్చయసిద్ధౌ యథా శ్రుతాధాత్యాగాపత్తేః । నచ శ్రుత్యంతరా విరోధాయ సూత్రే యథా శ్రుతాధాన్త్యజ్యత ఏవేతి వాచ్యం । సూత్రే యథా శ్రుతాధాత్యాగాపేక్షయా మాధవాచార్యోదాహృత శ్రుతౌవా శబ్దస్య సముచ్చయాధాత్వ స్వీకారే లాఘవేన శ్రుత్యో సూత్రస్యచ సముచ్చయ ఏవాధా ఇతి వ్యాఖ్యానే లాఘవాత్ । తథాచ కర్కః కథం వికల్పం వ్యాచక్షే॥ ఇతి॥ కర్కభాష్యవ్యాఖ్యానం సమాప్తం.

అథ త్రికాండీవ్యాఖ్యానతే ।

ప్రథమం సవ్యాఖ్యా త్రికాండీ లిఖ్యతే । పశ్చాద్వ్యాఖ్యానతే, అపేక్షితస్థలేషు.

త్రికాండీమణ్డనం ప్రథమకాండం.

శ్లో॥ ౧౧౮: పితాపితామహోవాపిసోమం యస్యన పీతవా ఐంద్రాగ్నం పునరుత్సృష్టమాలభేతపశుంహిసః ॥

నపీతేతి । సోమయాగేన నేష్టవాసిత్యధాః । వాశబ్దస్సముచ్చయాధాః ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇతివచనాత్ । ఉత్సృష్టశబ్దాధాన్త్యయం వక్ష్యతి । దేవతాషర్యపేక్షితా ఐంద్రాగ్న పశుయాగ ఉచ్యతే । ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇతివచనేద్వేధావిప్రతిపత్తిమాహ॥

శ్లో॥ ౧౧౯: ఏవం మీమాంసకాః ప్రాహుర్యాజ్ఞికాలపి కేచన ।

తస్య నేష్టం పశుః కైచ్చిత్పితాయస్యనసోమపః ।

ఏవమితి । తత్రపూర్వోక్తపక్షో మీమాంసకాభిమతః । కతిప

సుయాజ్ఞకాభినుతశ్చ । ద్వితీయం పక్షమాహ । తస్యేతి తైశ్చిద్యాజ్ఞ
కైరుచ్యత ఇతి విశేషః ॥ అత్ర సమ్మతిమాహ ॥

శ్లో॥ ౧౧౯. పితర్యసోమపీధేపి, సోమపశ్చేత్పితామహః । తస్మాద్ద్వా
గ్నోనకర్తవ్యో భారద్వాజీయభావ్యతః ॥

పితరీతే । ఏవం పితౌమహే సోమపే, పితర్య సోమయాజని ప్రా
యశ్చిత్త పశునభవతీత్యుక్తం భాష్యే ॥ సచాయం పశుగౌరన్యో
వేతి సోమదేహే సిద్ధాంతమేనాహ ॥

శ్లో॥ ౧౨౦: చోదకానుగ్రహాచ్చాయం పశుశ్చాగోవగమ్యతే । పున
రుత్సృష్టవాచ్యోహివాహాత్సృష్టః పునర్వహా । ఛాగో
పిసంభవత్యే తద్వహత్యే వహిమాచలే ॥

*

*

*

అత్రవిచారః ॥ అత్ర సుధీభిః కించిద్విచారణీయమస్తు । విచా
రయస్తు । అనేనవ్యాఖ్యాతా పితౌపితామహావాపీతి, త్రికాండి
శ్లోకేవాశబ్దః ద్విపురుషా సోమపీధిన ఇతి, కాత్యాయనసూత్రైకవాక్య
తాయై సముచ్చయార్థకతయా వ్యాఖ్యాతః । తథాచ సూత్రస్య త్రి
కాండివచనస్యచ పితృపితామహయో ద్వయోరపి సోమవిచ్ఛేదే ఐ
న్ద్రాగ్నః నైకస్య విచ్ఛేదే ఇత్యర్థసిద్ధః । పశ్చాదయం వ్యాఖ్యాతా
“ఏనం మీమాంసకాః ప్రాహుర్యాజ్ఞకా అపి కేచన” ఇత్యర్థమవతార
యతి । ద్విపురుషా సోమపీధిన ఇతివచనే ద్వేధా విప్రతిపత్తిమాహే
తి । ద్వితీయమర్థమవతారయతి । ద్వితీయ్య పక్షమాహతస్యేతీత్యాది
నా । అత్రాయం ప్రశ్నః । ద్విపురుషా సోమపీధిన ఇతివచనే కీదృశీ
విప్రతిపత్తిరాగతేతి । ద్విపురుషా సోమపీధిన ఏవ ఐంద్రాగ్న ఇతిప్రాథ
మికః ప్రక్షః మీమాంసకానాం కేషాంచి ద్యాజ్ఞకానాంచ యదా స
మ్మతః । తదా ఏకస్యపితుః ఏకస్య పితామహస్యవా సోమవిచ్ఛేదే
నైంద్రాగ్న ఏషామిష్టః । అతః తస్యనేష్ట ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితః ప
క్షః కథం పూర్వోక్తవచనే విప్రతిపత్తిస్సాన్విదితీ । ప్రశ్నమేవ మాయ

మాశయః । సాధమికే పక్షే ఏకస్యపితుః పితామహస్యవా సోమవి
 చేదేయ ద్వైంద్రదాగ్న ఇష్యేత, తదా, తస్యచేష్ట ఇత్యాదికం ప
 త్నాంతరం స్యాత్ । పూర్వైరపి నేష్యతే । ఏతైరపి నేష్యతే । తత్కథ
 మిదం పక్షద్వయం స్యాత్ । కీద్ధశీ విప్రతిపత్తిరితి । అత్రమమావిన
 యోక్షమ్యతాం । అహంత్యేవం వ్యాఖ్యాస్యా మితికాండం । ఏవం
 పితృపితామహయో ద్వయోరపి సోమవిచేద ఏంద్రదాగ్న ఇతి
 పక్షే మీమాంసకా ద్యభిమతే, కేచిద్విప్రతిపన్నాః । తన్నత
 మాహ । “తస్య చేష్టః పశుః కైశ్చిత్పితాయస్యన సోమపః”
 ఇతి పాఠః శ్లోకస్య । యస్య పితాన సోమపః తస్యచ, తస్యా
 పి, పశుః, ఏంద్రదాగ్నః కైశ్చిదిష్టః । ఇతి తస్యాధః । ఏ
 వం కైశ్చిదుక్తే అయం పక్షో నసమీచీనః । ప్రాక్తన
 పక్షఏవసమీచీనః । భారద్వాజ భాష్యాదిత్యాహ । “పితర్యసోమపీధే
 పి, సోమపశ్చేత్పితామహః । తత్రైంద్రదాగ్నో నకతావ్యో భారద్వాజీ
 య్య భాష్యత ఇతీతి ॥ పునస్సవ్యాఖ్యాం త్రికాండీ మేవానుస
 రాచః ॥

శాస్త్రబ్రహ్మణ్య నిమిత్తే నైమిత్తికం పశ్వాలంభనాంతరమాహ
 శ్లో ॥ ౧౩౩. యోసా దుర్బ్రాహ్మణస్సోమం పిపాసతిస ఆదితః ।
 ఆలభేతాశ్వినం ధూమ్రులలామం ఛాగలం పశుం ॥

యఇతి । అసౌవక్ష్యమాణ లక్షణో యోదుర్బ్రాహ్మణో శా
 స్త్రబ్రహ్మణ్య గుణయుక్తస్సన్ సోమపానం కర్తు మిచ్ఛతిస ఆదితః ।
 అశా ఇత్యాదితశ్చ ప్రథమక్రత్వవైగుణ్యార్థః । నప్రతిప్రయోగంసః ।
 అశ్వినా దేవతా । యస్యేత్యాశ్వినం । ధూమ్రులలామం, ధూమ్రలో
 హితవణం । ఛాగలం ఛాగం । పశుద్రవ్యం ఆలభేత । ద్రవ్యదేవతో
 పదేశాదాశ్వినః పశుయాగః కతావ్య ఇతిచోదనా ॥ తల్లక్షణమాహ ॥

శ్లో ॥ ౧౩౪. వేదో వేదిశ్చ విచ్ఛిన్నా పుభేయస్య త్రిపూరుషం ।
 దుర్బ్రాహ్మణస్స విజ్ఞేయః పునర్భూతనయోపిచ ॥

వేద ఇతిస్పష్టం । లక్షణాంతరమాహ । పునర్భూరితి । పున
 ర్భూతనయః । పౌనర్భవః । పునర్భూలక్షణం పితా తన్మాత్రమేవ ।

ఉభయవిధోపి దుర్బాహ్మణః అశ్వినపశుయాగం కృత్వా సోమంకు
 ర్యాత్ ॥ పూర్వోక్తం బ్రహ్మగ్నశ్చ ద్విపురుషా సోమపీధిత్వ నిరాసా
 ధః ॥ ద్వితీయ్యం దుర్బాహ్మణ్య నిరాసాధః మితి ॥ నిమిత్తభేదా
 నైమిత్తికః ॥ యథోక్తం నిమిత్త భేద ఇతి ॥ ఏతావాన్గ్రంథః త్రికాండీకార
 స్య సిద్ధాన్తగ్రంథః ॥ యత ఇతః పరం వక్ష్యతి వ్యాఖ్యాతా తత్ర పూర్వపక్ష
 యతీతి ॥ అత్ర బహుళాన్య శుద్ధానిసంతి ॥ తథాపి మయ్య ప్రామాణికత్వ
 సంశయా ను త్పాదాయ బుద్ధి మద్భిస్తేషాం శోధయితుం శక్యత్వాచ్చ మ
 దుపలభ్యే పుస్తకే యథాస్తి, తథైవ లిఖితం ॥ ఏతావతాగ్రంథేన సిద్ధప్రి
 కాండీ సిద్ధాంతః ॥ పితృపితామహయో దన్వా యోరపి సోమవిచ్ఛేదే బ్రహ్మ
 గ్నః ॥ నైకస్య విచ్ఛేదే ॥ ఉభయవిధోపి, దుర్బాహ్మణ ఇతి వ్యాఖ్యాన
 లింగాత్, వేదవేదివిచ్ఛేదద్వయం మిలిత్వా దుర్బాహ్మణ్యం ॥ పున
 ర్భూతనయత్వాదిక మపి తథా ॥ దుర్బాహ్మణస్యతు నిమిత్తభేదా
 బ్రహ్మగ్నశ్చిన్ద్రోభయ మప్యనుష్ఠేయం ॥ నిమిత్తభేదా దితి కథనేన,
 పూర్వోక్తే బ్రహ్మగ్నశ్చేత్యాది వ్యాఖ్యాన స్వారస్యాత్ ॥ అసతి శాధకే
 ఏకవాక్యతా త్యాగస్యా న్యాయ్యత్వాచ్చ ॥ నిమిత్తయోః పరస్పరా
 సాంకర్య మపి సూచితం ॥ తథాచ పూర్వోక్త రామాంధార దుర్బాహ్మ
 తమత ఇవై తస్మాత్తేపి, వేదివిచ్ఛేద స్త్రీతావిచ్ఛేదః ॥ తద్భుతితం దుర్బా
 హ్మణ్యం ॥ ద్విపురుషా సోమపీధిత్వా ఘటితం తద్భిన్నం చేతి దుర్బా
 హ్మణస్యోభయ సమ్భవాదుభయానుష్ఠానం సిద్ధ్యతీతి ॥ పరస్మై దుర్బా
 హ్మణ్యాదిమతే త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేద ఏవై బ్రహ్మగ్న నిమిత్త మేతన్న
 తే ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేద ఏవ తన్నిమిత్త మితి విశేషః ॥ ఇతి ॥ పు
 నః ప్రకృత మనుసరామః ॥ వ్యాఖ్యానే తత్ర పూర్వపక్షయతి ॥

శ్లో ॥ ౧౩౧. నసోమం పీతవాన్యస్య పితావాపి, పితామహః ॥
 దుర్బాహ్మణం తమాచప్తే కర్కశ్శాఖాంతరశ్రుతేః ॥

నసోమమితి ॥ ద్విపురుషా సోమపీధిత్వ మపి దుర్బాహ్మణ్య ప్ర
 యోజక మితి భావః ॥ అత్రాధేన సమ్మతిం దర్శయతి ॥

శ్లో ॥ ౧౩౨. పక్షమంగీకరోత్యేనం మంత్రబ్రాహ్మణభాష్య
 కృత్ ॥ పక్షేస్మిన్నాశ్వివై బ్రహ్మగ్న యద్యప్యేకనిమిత్తకౌ ॥ తథాప్య

దృష్టకార్యత్వా త్తయోరిష్ట సముచ్చయః ॥

ఏనం కర్కోక్తపక్షం । మంత్రబ్రాహ్మణ భాష్యకృత్ । రా
మాండారః । పూర్వపక్షముపసంహరతి । పక్ష ఇతి । నిమిత్తభేదాభా
వా దేకమేవ నైమిత్తికంస్యాత్ । సిద్ధాంతమాహ । తథాపీతి । అదృ
ష్టాధానాం సముచ్చయ ఇతిన్యాయాత్ । తదుక్తం కార్యాయన
మీమాంసాయాం । ప్రాయశ్చిత్తేషు దోషనాశాదిత్యాది ॥

భోభో విచారణదయః । అత్రాపి కించిద్విచారణీయమస్తి । త్రి
కాండీ పూర్వపక్షాంతగతస్య “ససోమః పీతవాన్యస్యేతి శ్లోకస్య” న
సోమమితిప్రతీకం గృహీత్వా ద్విపురుషా సోమపీథిత్వ మపి ద్వారా
హ్మణ్య ప్రయోజక మితిభావః ఇతి వ్యాఖ్యానం కరోదయం వ్యాఖ్యా
తా । తేన వా శబ్ద సముచ్చయార్థ ఇతి సిద్ధ్యతి । కర్కణతు, పితుః
పితామహస్య వాయస్య కస్య చిత్సోమవిచ్ఛేద ఏవైంద్రాగ్నః । తా
దృశ సోమవిచ్ఛేద ఏవ ద్వారాహ్మణ్య మితి సాధిత మితి కర్కగ్రంథ
విచారే పూర్వమస్మాభిః సమ్యక్ప్రదర్శితం । అతః కర్కమత విరుద్ధమే
తద్వ్యాఖ్యానం కథం సంగచ్ఛత ఇతి । కించ । పక్షమంగీకరోత్యేన
మితి శ్లోకం । అత్రాథై సమ్మతిం దర్శయతిత్యవతార్య । ఏనం కర్కో
క్తం పక్షం । మంత్రబ్రాహ్మణభాష్యకృత్ । రామాండారః । ఇతిచ
వ్యాచక్షే । ఇద మప్యత్యంతాసంగతం । యతో రామాండార గ్రం
థే కుత్రాప్యే తన్నతోల్లేఖ ఏవనదృశ్యతే । అపిచ బహున్యసంగతా
ని సంత్యేత ద్వాఖ్యానే । పక్షేఽస్మిన్నాశ్విన్వైంద్రాగ్న విత్వాదిశ్లో
కస్య పూర్వపక్షముపసంహర తీత్యేవ మవతరణాదిరూపాణి । తేషాం
సర్వేషాం దిక్ప్రదర్శనమేతత్ । త్రికాండీగ్రంథే “పక్షమంగీకరోత్య
న్యం మంత్రబ్రాహ్మణభాష్యకృత్” ఇతి బహుషుపుస్తకేషు పాఠః ।
సచపాఠస్సాధుః । కర్కోక్త పక్షాతిరిక్త మేవపక్షం మంత్రబ్రాహ్మణ
భాష్యకృత్ రామాండారః । అంగీకరోతీతి వ్యాఖ్యానే, రామాండార
గ్రంథే తాదృశపక్ష దర్శనాత్ సుసంగతేః । పునః ప్రకృత మనుస
రామః । వ్యాఖ్యానే ఏకదేశిమతమాహ ॥

శ్లో॥ ౧౩౭. ఏకస్య సోమవిచ్ఛేదే కేచి దైంద్రాగ్నమబ్రు

వక్ । త్రయాణాం సతతం సోమే లుప్తే వైష్ణంద్రాగ్నమాశ్వినం ॥

ఏకస్యేతి । ఏకస్య పితుః పితామహస్యవా । అసోమపీథిత్వే ।
ఐంద్రాగ్న ఏనఏకః పశుర్భవతీతి । త్రయాణాం పితాదీనాం అవిచ్ఛేదే
న । అసోమపీథిత్వేతు పశుద్వయం భవతీతి కేమాంచిన్మతం । ఇత్యం
తా వ్యాఖ్యా ॥

అస్య మతస్యాయం నిష్కషణః । ఏకస్య సోమవిచ్ఛేదే వైష్ణ
ద్రాగ్నః । ద్వయోసోమవిచ్ఛేదే వైష్ణంద్రాగ్నః । త్రయాణాం సోమ
విచ్ఛేదే తూభయమపీతి ॥ లుప్తేతి తుకార స్వారస్యాత్ ॥ ఇతి త్రి
కాండీ విచార స్సమాప్తః ॥

అథ వాహినీపతీయ్య గ్రంథః.

ప్రథమం సవవ లిఖ్యతే, పశ్చాదపేక్షితస్థలేషు విచార్యతే
శ్లో. పితాపితామహోవాపి సోమం యస్య న పీతవాక్ । ఐంద్రాగ్నం పు
నరుత్సృష్ట మాలభేత పశుంహిసః । ఏవమీమాంసకాః ప్రాహుర్యా
గ్నకా అపి కేచన ॥ ఇతి । అయంచ సార్థశ్లోకః త్రికాండీస్థఏవ । వ్యా
ఖ్యాతశ్చపురా । మతాంతరం దర్శయతి ॥

అత్రయక్ష్యమాణస్య యస్య పితృపితామహప్రపితా మహానాం
సోమవిచ్ఛేదస్స ఐంద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాలభ్య సోమేనయ జేత ।
శ్రుతిః “ఐంద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాలభేత” — ఆ తృతీయాదితి స్వవ్య
తీర్తిక్త పితాది త్రిపూరుషాభిప్రాయం । త్రయః ప్రాంచః త్రయః ప్రత్యం
చ ఇత్యాదా నీహవరనామ సుబ్రహ్మణ్యాదౌ । తస్మాదా తృతీయా
త్పురుషాన్నామ నగ్నస్త్వస్తీత్యాదౌ శ్రుత్యుక్తత్వాత్ ॥ సోమపానోద్య
తస్య స్వస్య సోమవిచ్ఛేదాభావాచ్చ । అన్యేతు । పితృసోమవిచ్ఛేదే
ఐంద్రాగ్నమిచ్ఛంతి । పితామహస్యవా । తత్ర కాత్యాయనః । వసం
తే అగ్నిష్ఠోమః “ఐంద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాలభ్య ద్విపురుషా సో
మపీథినః” ఇతి ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇత్యత్ర ప్రత్యేకం వాక్యపరిస
మాప్తి న్యాయేన ఏకైకవిచ్ఛేదేపీతికర్మః । అగస్త్యస్తు ద్విపురుష సో
మపీథవిచ్ఛేదే ఐంద్రాగ్నమిచ్ఛంతి । తదాహ । యస్యపరా ద్వావసో

మహాస్యాతాం స వింద్రాగ్నే నేష్టాసోమేన యజేతేతి । త్రికాండ్యపి
తస్య నేష్టః పశుః కైశ్చిత్పితాయదిపితుస్సోమపః । పితర్య సోమపీథేపి
సోమపస్సస్య త్పితామహః । తత్రైంద్రాగ్నోన కతవ్యః భారద్వాజీ
య భాష్యతః । ఇతి తతశ్చవాహినీఽతీయే ప్రసంగాంతర మస్తితమపే
క్షితం । ఏతావతాగ్రంథేన । పితృపితామహాయో దన్వాయోరపి సోమ
విచ్ఛేదే వింద్రాగ్నః । పిత్రాదీనాం త్రయాణాం సోమవిచ్ఛేదే వింద్రా
గ్నః । పితృపితామహాయో రేకతరస్యాపి సోమవిచ్ఛేదే వింద్రాగ్న ఇ
తి కర్మమతః । పితృపితామహాయో దన్వాయో సోమవిచ్ఛేద ఏవైం
ద్రాగ్నః నైకతరస్య విచ్ఛేద ఇత్యగ్రస్థ్యమత మితిమత చతుష్టయం
ప్రదర్శితం । పరంతు ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇత్యత్ర ప్రత్యేకం వాక్య
పరిసమాప్తిరీతి లిఖతి । సాకథం స్యాదితి పండితా ఏవ విచారయన్తు ।

పునర్వాహినీ పతీయ్య మేవానుసరామః । దుర్బాహ్మణ స్త్రైంద్రా
గ్నే నేష్టా ఆశ్వినిం పశుం కృత్వా సోమేనయజేత । “ఆశ్వినిం ధూ
మ్రలలామ మాలభేత” ఇతి శ్రుతేః । దుర్బాహ్మణ లక్షణ మాహ
బోధాయనః । “యస్య వేదశ్చ వేదీచ విచ్ఛిద్యేతే త్రిపురుషం సై
దుర్బాహ్మణోనామ యశ్చ పానర్భవో భవేసితి” అత్ర వేదశ్చ వేదీ
చేతి చకారాభ్యాం సముచ్చయా వగమా మభయ విచ్ఛేద ఏవ
భవత్యాశ్వినః నాన్యతరవిచ్ఛేదే । అన్యతర విచ్ఛేదేపి కేచిదిచ్చంతి ॥

ద్విపురుషసోమమాత్ర విచ్ఛేదేపి పశుద్వయస్యా ప్యావశ్యకతాం ప్రా
హుః । దుర్బాహ్మణ్యదర్శనాత్ । తదాహ త్రికాండీ శ్లో॥ ససోమం
పీతచాన్యస్య పితావాపి పితామహః । దుర్బాహ్మణంతమాచక్షే కర్మ
శ్శాఖాంతరోక్తితః॥ పక్షేస్మి న్నాశ్వివైంద్రాగ్నో యద్య ప్యేకనిమిత్త
కా । తథాప్య దృష్టకార్యత్వా త్తయోరిష్ట సముచ్చయః॥ తతః కించి
దప్రకృత ముత్సృష్టం॥ “నియతౌపాసనికస్య న దుర్బాహ్మణ్య మితి
కేచిత్.” భరద్వాజస్తు “విలుప్త సావిత్రికో దుర్బాహ్మణ” ఇత్యా
హ । అస్మిన్పక్షే ఆశ్వినిఏవపశుః । వైంద్రాగ్నః । త్రిపురుష ముభయ
విచ్ఛేదస్యైవ త నిమిత్తత్వాత్ । అతఃపరం అప్రకృతమేన॥ అత ఉ
త్సృష్టం । ఏతావతా గ్రంథేన వేదవేదివిచ్ఛేదద్వయ మేవ మిలిత్యా

కౌరబ్బహ్మణ్య మితి స్వమతం । ప్రత్యేకవిచ్ఛేదోపీతి పరమతంచ ప్ర
దశ్యే" ద్విపురుషసోమమాత్రవిచ్ఛేదేపి పశుద్వయస్యాప్యవశ్యకతాం
ప్రాహుః కౌరబ్బహ్మణ్యదర్శనాత్ । తదాహత్రికాండీత్యాది, త్రికాండ్య
ంతగత పూర్వపక్షోలిఖితః । తతశ్చ లుప్తాపాసనికత్వం కౌరబ్బహ్మణ్యం
లుప్తసావిత్రికత్వం కౌరబ్బహ్మణ్య మితిచ మతద్వయం ప్రదర్శితం॥

తదేవం విచారితా ఉభయవాద్యభిమతా గ్రంథాః । అనేన విచా
రేణ సిద్ధాంతత్రయం మన్మనస్వరూఢం । ఏకో మాధవాచార్య సిద్ధా
ంతః । అపరశ్చ రామాండాక, రుద్రస్వామి, వాహినీపతి, త్రికాండీకా
రాణాం సిద్ధాంతః । తృతీయ శ్చగస్త్య భూజాటి, చాంద్రపాయనా
నాం సిద్ధాంతః॥

తత్ర మాధవసిద్ధాంతః పితృపితామహయో స్సోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రా
గ్నమాత్రం । త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదః త్రిపురుష వేదవిచ్ఛేదశ్చ మిలి
త్వా కౌరబ్బహ్మణ్యం । తాదృశ దుర్రాబ్బహ్మణస్యా శ్వినమాత్రం ।
ఐన్ద్రాగ్నశ్వినయో నకదాప్యేక పురుషానుష్ఠేయత్వరూపం సా
మానాధికరణ్యం ॥

రామాండాకాదీనాం చతుర్ణాం సిద్ధాంతస్తు । త్రిపురుష సోమ
విచ్ఛేదే । ఐన్ద్రాగ్నమాత్రం । త్రిపురుష త్రేతా విచ్ఛేదో త్రిపురుష
వేదవిచ్ఛేదశ్చ మిలిత్వా కౌరబ్బహ్మణ్యం । తాదృశ దుర్రాబ్బహ్మణస్య
నిమిత్తభేదా ఐన్ద్రాగ్నశ్వినో భయమప్యనుష్ఠేయం ॥

అగస్త్యా దీనాం త్రయాణాం సిద్ధాంతస్తు ॥ ద్విపురుష సోమమా
త్రవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నమాత్రం । త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదః త్రిపురుష
వేదవిచ్ఛేదశ్చ ప్రత్యేకం కౌరబ్బహ్మణ్యం । త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేద
రూప దుర్రాబ్బహ్మణేనాపితన్నిఘాతా ఐన్ద్రాగ్నశ్వినోభయమప్య
నుష్ఠేయం ॥ ఇతి ॥

పరం తృతీయేస్మిన్ సిద్ధాంతే తాదృశ దుర్రాబ్బహ్మణస్యైన్ద్రా
గ్నపాపకం ప్రమాణం కిమితి పూర్వం పృష్టం నవిస్మరణీయ్యం ।

నహిద్వివారం రాజాపరాధిన శ్మతం దండస్త్రివారం రాజాపరాధినో
 వషణం కారాగృహవాస ఇత్యుక్తే త్రివారాపరాధిన శ్మతం దండో
 పీత్యధో భవతి । భవతిచ వషణం కారాగృహవాసో పీత్యుక్తేశతా
 త్మకస్య దండస్యాపిలాభః । నహితథాత్రాశ్వి న మపీత్యపి శబ్దోస్తి ।
 నాపిప్రమాణాంతరం । నచాగస్త్య సూత్రస్య స్మృతిత్వేన స్వతః ప్రా
 మాణ్యాభావేపి తదథాకశ్రుత్యను రూపకతయైవ ప్రామాణ్యం భవి
 తుమహాతీతినాచ్యం । విశేషవిధినిషేధయో శ్చేషనిషేధాభ్యనుజ్ఞాఫలక
 త్వేన ద్విపురుషసోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నః, త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదే ఆశ్వి న
 ఇతి విధానే తాదృశవిధే శ్చేష నిషేధ ఫలకత్వేన ప్రత్యక్ష శ్రుతేః
 ఆశ్వి నమాత్ర మిశ్యధా సిద్ధ్యా । సూత్రేణ శ్రుతిమనుమాయ అనుమిత
 శ్రుత్యాఽథ నిణయోత్పాదనా త్పూర్వమేవ ప్రత్యక్షశ్రుత్యా త
 ప్పూర్వద్ధాథానిణయస్య ఐన్ద్రాగ్నాభావ విషయకస్య జాతత్వేన త
 ప్పనిణయస్యచ ప్రతిబంధకతయా ఐన్ద్రాగ్నప్రాపకానుమిత శ్రుతేర
 షాధకత్వేనా ప్రమాణత్వాత్ । అన్యథా శ్రుతిస్మృత్యో విరోధే
 శ్రుతే బలీయ స్త్వం సర్వత్రైవవ్యాహరే త । తస్మా త్తత్రైన్ద్రాగ్న
 ప్రాపకం ప్రమాణం విచారణీయ్య మేవ॥

కర్కసిద్ధానస్తునాస్మాక ముపయుక్తః । కర్కస్య శుక్లంయజుః
 అస్మాకం కృష్ణం.యజుః । తస్య కాత్యాయనం సూత్రం । అస్మాక
 మాపస్తంబియ్యం సూత్రం । త చ్చాఖాయా మాచారేచ తేషా మా
 శ్వి న పశునాస్తి । అస్మాకం సోస్తి । కించ కర్కః పితృపితామహ
 యో నేకతరస్య సోమవిచ్ఛేదే వైన్ద్రాగ్నం దుర్బాహ్మణ్యంచాహ ।
 నాస్మాక మాచార స్తదనుయా యీదృశ్యతే । అస్మదీయ సూత్ర
 వ్యాఖ్యాతారశ్చ తథానా వోచన్॥ కించ దుర్బాహ్మణంత మాచప్తే
 కర్కశ్చాఖాంతరశ్రుతేః । ఇతి త్రికాండికారో వదతి । సాచ శాఖాంతర
 శ్రుతిః నక క్లేషోహహ్మతా । నాపి త్రికాండికారేణ । నాపి తద్వ్యా
 ఖ్యాతా । ఉదాహృత శ్రుతౌ దుర్బాహ్మణశబ్దో నాస్తి॥ కర్కస్తు॥
 మస్య పితృపితామహావా సోమం నపి బేత్స దుర్బాహ్మణ ఇతి శ్రవ
 నాదిత్యాహ । తచ్చ శ్రవణం కీదృశ మితి నాహ । దుర్బాహ్మణ. ఇ

త్యంత మేవ శ్రవణ మిత్యక్తావపి । ఇదంచ దుర్బాహ్మణపదం న తై
త్తిరీయ్య కాశ్వినవాక్యాన్తగత దుర్బాహ్మణపద సమానాథకంకి
యత్కించి ద్దోషవ ద్రాహ్మణపరం భిన్నాథక మిత్యవోచామ॥
అపిచవాహినీ పతిః కర్కశ్శాఖాంతర శ్రుతే నితిశ్లోకం । కర్కశ్శా
ఖాంతరోక్తిత ఇతి పతతి । తేన కర్కచాక్యగతం శ్రవణాదితిపదం ఉ
క్తేరితి, ఉక్తిపరతయా వ్యాఖ్యాతం భవతి । తేనయస్యేత్యాది సదు
ర్బాహ్మణ ఇతీత్యంతం కర్కవాక్యం నశ్రుత్యనువాద ఇత్యథాస్సు
స్పష్టోభవతి । తేనచ దుర్బాహ్మణపద ఘటితా శాఖా తరీయ శ్రుతిః
కర్కణ నోదాహృతే త్యథోభవతి । తస్మాన్న కేనాప్యం శేనా
స్మాకం కర్కసామ్యం । కించకర్కణాశ్విన పశున్నక్తా దుర్బాహ్మణ
స్య । తస్మతే ఆశ్విన స్యైవాభావాత్ ॥

పరస్తు పితృపితౄమహాయో రేకతరస్య సోమవిచ్ఛేదేపి న
ర్బాహ్మణో భవతి త్యేతా వన్మాత్రం కర్కోక్త మాకలయ్య
దుర్బాహ్మణ శబ్ద మస్మచ్ఛాఖాయాం దృష్ట్వా తదధాంచ దూ
రీకృత్య, దుర్బాహ్మణ స్యాశ్విన విధాన మస్మచ్ఛాఖాత ఆ
కలయ్య, కర్కోక్త దుర్బాహ్మణ పదాథాం, తైత్తిరీయ్యోక్త
మాశ్వినంచ సంయోజ్య శాస్త్రోద్ధోపవణాన పూర్వక మను
ష్ఠానం ॥ “అస్మాకం బదరీచక్రం । యుష్మాకం బదరీతరుః । ఏనంబా
దరసమ్బద్ధాద్వయం యూయంచబాంధవాః” ఇతి శ్లోకోక్తమథామను
కరోతి । తస్మాత్కర్కసిద్ధాంతోనా స్మాభిరపేక్ష్యః ॥ ఏకే నత్వ శేనా
పేక్ష్యః । అసయోః ప్రాయశ్చిత్తయోః కింక్రత్వధాత్వము తపురుషా
ధాత్వం వేత్యాశంక్యయత్పురుషాధాత్వం వ్యవస్థాపితం కర్కణస
ఏవాంశో కర్కగ్రంథాద్గ్రాహ్యః ఇతరైరనుక్తత్వాద విరుద్ధత్వానాన్వి
య్యత్వాచ్చ ॥ తస్మాత్కర్క సిద్ధాంతానుసారిణో కృతం త్రికాండి పూ
ర్వపక్షమవలం బ్యవాహినీపతినాలిఖితే “ద్విపురుష సోమమాత్రవిచ్ఛేదే
పశుద్వయస్యాప్య వశ్యకతాంప్రపాహుః దుర్బాహ్మణ్యదశానా”దిత్య
థో వాహినీపతివాక్యమేవ ప్రమాణ ముపలభ్యమహే । నాన్య
త్ప్రమాణం ॥

తస్మాద్ద్విపురుషసోమమాత్రవిచ్ఛేదే ప్యాశ్విన ప్రాపకప్రమా
ణాన్వేషణభారః, అగస్త్యాదిమతేషు త్రిపూరుషసోమవిచ్ఛేదిన ఐం
ద్రాగ్నప్రాపక ప్రమాణాన్వేషణభారశ్చ విదుషాం శిరస్యస్త్వేవ॥ ఇతి
ప్రథమావిప్రతిపత్తిర్వ్యాఖ్యాతా ॥

అథ ద్వితీయ్యావిప్రతిపత్తిః ॥ సత్కర్మానుష్ఠానా త్పురుషార్థా
వాప్తిః । తచ్చ సత్కర్మజ్ఞానాత్ । తచ్చ వేదాదిత్యధఃజ్ఞానసహితం
వేదాధ్యయనం స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి విధీయత ఇతిపూర్వమీ
మాంసకాః । తచ్చ పూర్వోక్త మర్థజ్ఞానం విచారణాధీనం । విచారశ్చ
తైదికశబ్దగ్రహణ మంతరానసంభవతి । తాదృశగ్రహణాయ గురుము
ఖోచ్ఛారణం పక్షప్రాప్తం లిఖిత పాఠాదినాపి శబ్దగ్రహణ సమ్భవాది
తి । లిఖితపాఠాది వ్యావృత్తయే అధ్యయనం గురుముఖోచ్ఛారణాను
చ్ఛారణరూపం నియమ్యతే ఇతి స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి గురు
ముఖోచ్ఛారణానుచ్ఛారణాధీనే శబ్దగ్రహణే నియమవిధి రితి, శ్రీ
వివరణాచార్య ప్రభృతయః ॥ కర్మోపయుక్త మంత్రగ్రహ
ణమేవ వేదాధ్యయన మితిమతం గ్రంథేషు మయానోపలబ్ధం ॥ స్వా
చ్ఛేత్స్యాన్నిమ ॥ ఏవంచ వేదాధ్యయనంనామ సాంగవేదాధ్యయన
మేవేతి మీమాంసకమతం । శబ్దగ్రహణమేవేతి వివరణాచార్యాదిమ
తం । వేదవిచ్ఛేదోపి మీమాంసకమతే సాంగవేదాధ్యయన విచ్ఛేదః ।
ఇతరమతే శబ్దమాత్రస్యాపి గ్రహణాభావ ఇతిఫలితం ॥

ఏనంచ ద్వితీయవిప్రతిపత్తివిషయస్యాధి కారిణః । మాధవా
చార్యమతేన మీమాంసకాభిమత ఏవ వేదాధ్యయన మితిపక్షే ఆశ్వి
నః పశుః కార్యః ॥ వివరణాచార్యా ద్యభిమత వేదాధ్యయనపక్షే ఐం
ద్రాగ్న ఏవకార్యః ॥

తస్మైవాధికారిణః రామాండారాదీనాం చతుర్ణాం మతేన
ప్రాథమిక వేదాధ్యయనపక్షే ఐంద్రాగ్నాశ్వినోభయం కార్యం । ద్వి
తీయ వేదాధ్యయనపక్షే ఐంద్రాగ్నమాత్రం ॥

అగస్త్యాదిమతేన తుతస్య సర్వపక్షే ఐంద్రాగ్నాశ్వినోభ
యనుష్యనుష్ఠేయ మితి సిద్ధ్యంతి సర్వంచతురస్రం ॥

కేదిత్తు ప్రాయశ్చిత్తాన్య దృష్టాధాన్యసీతివదంతః, అదృష్టాధాన్య-
నాం సముచ్చయ ఇతివాక్యం యత్కించదాలపంతః ప్రకృతయోః ప
శ్వోరపి ప్రాయశ్చిత్తయాపత్త్వాదన యోరపి సముచ్చయ ఏవ భవిష్య
తీతి భావంతే యథేష్టం । యద్యప్యనయో ర్నిమిత్తభేదస్య బహుధో
ప దర్శితత్వా నిమిత్తానుసారేణానుష్ఠానం సిద్ధ్యతిన సముచ్చయః । త
థాపి తేషాం మనస్సమాధానాయ జైమినీయ్యే వికల్ప సముచ్చయాధి
కరణే సవ్యాఖ్యానే విలిఖ్యపర్యవసిత తాత్పర్యం ప్రదర్శయిష్యామః॥

— వికల్పాధికరణం —

మూ॥ ప్రాయశ్చిత్తేషు చైకాధ్యాన్నిష్పన్నే నాభిసంయోగః
తస్మాత్సర్వస్య నిఘాతః । పూర్వం ప్రీహియవయోః కిం సముచ్చయ
ఉత వికల్ప ఇత్యాశంక్య వికల్పే సిద్ధాంతః । తత్రోక్తం వికల్పం ప్రా
యశ్చిత్తేష్వప్యతిదిశతి । ప్రాయశ్చిత్తేషుచేతి । ప్రాయశ్చిత్తేష్వపి పూ
ర్వవద్వికల్పః । ఏకాధ్యాత్ । ముఖ్యప్రయోజనైక్యాత్ । అత్రోన్వి
ష్పన్నేన ప్రథమోత్పన్నే నైవాభిసంయోగ స్సంబంధః । నతూత్తరో
త్పాద్యేన । తస్మాత్తస్మా దేవనిష్పన్నం । సర్వస్య దోషస్య నిఘాతః ।
తథాచ ప్రథమమనుష్ఠితేనైవ సర్వదోషనిఘాతా ద్వితీయానుష్ఠానం
నాపేక్షిత మితిభావః ॥

— అత్రభాట్టదీపికా —

ప్రాయశ్చిత్తానికర్మ వైగుణ్యనిమిత్తదోషనిఘాతాధాని । తే
షుయాన్యే కస్మిన్నేవ వైగుణ్యే అనేకాని నిరపేక్షాణి తత్తద్వాక్యైర్వి
ధీయ్యతే, తేష్వపి సత్యప్యదృష్టాధాన్యే పూర్వవద్వికల్పః । యథా
యది సామతోనుజ్ఞ ఆతిమియాత్ సువరిత్యాహవసీయేజు హుయా
దధ్వర్యుః । ఇతికస్యాం చిచ్ఛాఖాయా మధ్వర్యుకర్తృకో హోమః । అ
పరస్యాంతు యదిసామతోనుజ్ఞ ఆతిమియాత్ । స్వరిత్యాహవసీయే
జుహుయా ద్భిహ్న ఇతి బ్రహ్మకర్తృకో హోమః । ఇదం చైక జాతీ
య్య యజ్ఞార్తావేవ తత్పరిహారార్థం ప్రాయశ్చిత్తద్వయం । తథాదర్శ
పూర్ణామాసాతిక్రమణ ఏవక్వచిత్పాధికృతీప్తిః । క్వచిచ్ఛ వైశ్వానరీ
తి । తదత్రాపి దర్శపూర్ణమాసాతి క్రమ నిమిత్త ప్రత్యవాయ పరిహ

రాధత్వ మపేక్షిత విధిబలాద్వాక్య శేషాచ్ఛావగమ్యతే । అతశ్చ ప్రీ
 హియవాదివ దేవ తత్తద్వినియోగ విధివేలాయా మేవైక వైగుణ్య
 ధ్వంసరూపావాంతర కార్య నైరపేక్ష్యేణ సాధనత్వావగమాద్యుక్తో
 ఒత్రాపి వికల్పః । నచకారణ తావచ్ఛేదక వైజాత్యాద్ధర్మ వ్యవస్థా సి
 ధ్యయేచావాంతరా పూర్వభేదస్యావశ్యకత్వా త్కథం ప్రయాజాదివత్స
 ముచ్ఛయః । తద్భేదేషి నైరపేక్ష్యేణైవ వినియోగవిధి దశాయాముభ
 యో స్తదదృష్టయో రేక వైగుణ్యధ్వంస జనకత్వావగతేః । ప్రయా
 జాదివదాంతర కాలికేన ప్రయోగవిధినా సముచ్ఛయాప్రతీతేః । న
 హ్యేకాదశోక్తరీత్యా ఏకస్మిన్ ప్రధానోపకారాభ్యే మహాకార్యే ప్ర
 యాజాదీనాం సర్వేషామంగానాం ప్రయోగవిధినా సాహిత్యావగమ
 వదవాంతరకార్యేషి సాహిత్యావగమః । తథాశ్వే ఉత్పత్తివినియోగా
 వగత నైరపేక్ష్య బాధాపత్యేః । అతస్తస్య వినియోగవాక్య ప్రమితా
 వాంతరకార్య నిరూపితత్వస్య ఆవశ్యకత్వాద్యుక్తో వికల్పః । నచైవమ
 పి ప్రకృతే నైరపేక్ష్యస్య తత్తదవాంతరాపూర్వ నిరూపితత్వే నైవోప
 పత్యేః । వైగుణ్యధ్వంసనిరూపితత్వే ప్రమాణాభావః । తస్య వైగుణ్య
 ధ్వంస నిరూపిత నైరపేక్ష్యావగమోత్తరకాలం ధర్మవ్యవస్థాది సిద్ధ్యర్థం
 కల్పితస్య తద్బాధకత్వానుపపత్యేః ॥ అయంభావః । సర్వేషాం ప్రాయ
 శ్చిత్తానాం తత్తత్కర్మ వైగుణ్యధ్వంసరూపకార్యం ప్రతీతరనైరపేక్ష్య
 ణైవకారణత్వ ముత్పత్తివినియోగ విధిభ్యా మవగమ్యతే । యద్యపి కా
 లాంతర భావిస్వర్గాదిరూప ప్రధానఫలం ప్రత్యాశువినా శినామిదాసీం
 తనానాం జ్యోతిష్టమాదీనాం కారణత్వా సమ్భవాన్మధ్యే ద్వారభూత
 స్యా పూర్వస్య యథాకల్పనా । తథైవ సంకల్పప్రభృతీచరిమక్రియా
 పర్యంత కర్మసముదాయాత్మకస్య ప్రాయశ్చిత్తస్యాపి వైగుణ్యధ్వంసా
 వ్యవహితపూర్వవృత్తిత్వా భావేన కారణత్వం నసమ్భవతీతి మధ్యేఒ
 పూర్వకల్పనాఽస్తి । తథాపి తావన్నాతేణాదృష్టాధికత్వం సముచ్ఛ
 యోవా సమ్భవతి । ముఖ్యప్రయోజనస్య దృష్టరూపత్వాత్ । యస్య
 కర్మణః ఫలంభవతి చేదిహైవభవతి నపరత్ర, తద్దృష్టాధికం । యథా
 శౌమధభక్షణస్య రోగనివృత్తిః ప్రాయశ్చిత్తస్య పాపనివృత్తిః । యద్యపి

చిత్రాకారీ పుత్రేష్ట్యాదీనా మపిఫలమసతి ప్రతిబంధే ఇహైవభా
తథాపినత్వి హైవకదాచిత్పరత్రాపి । యత్తు క్వచిత్ప్రాయశ్చిత్తా
మప్యదృష్టాధాత్వలేఖనం కస్య చిత్తదవాంతర ద్వారభూతాదృష్టా
నకతయా ఉపపాదనీయ్యం । తథాచ ద్వారభూతస్య తత్తత్ప్రాయ
త్త జన్యస్య మధ్యే కల్పితస్యాపూర్వస్య విభిన్న త్వేపి పరమప్రయో
న రూపస్య వైగుణ్యధ్వంస సైక్యాన్న తాదర్థ్యే నోభయానుష్ఠా
మేకే నైవతస్య ఉత్పాదా దితి తేషాం వికల్పవచన సముచ్చయ ఇతి॥

— అథ సముచ్చయాధికరణం —

సూ॥ సముచ్చయస్త్య దోషనిఘ్నాతార్థేషు ॥ స్పష్టాధా వి
దం సూత్రం ॥

భాట్టదీపికా.

యానిదోషగ్రాహక ప్రమాణా భావాన్న దోషనిర్ణాతాథాని
అపితు కేవలం నిమిత్తే నైమిత్తికాని అదృష్టాథాని । తత్రైక నిమిత్త
కానేక నైమిత్తికస్థలే ప్రయాజాదివ త్సముచ్చయవచన । యథాన్యా
థానోత్తరం చంద్రసూర్యోపరాగే । ఇడాభక్షణాత్పూర్వమపి । ఉద్వ
యాం । ఉదుత్యం । చిత్రం । ఇతి ముత్రత్రయ కరణక హేమమత్రయ
విధౌ । నహితత్ర కశ్చిద్దోషః । వేధాది ప్రయుక్తన్యా పీడాభక్షణా
త్పూర్వమప్రవృత్తేః । ఏతాదృశవిషయే ప్రాయశ్చిత్త సమాఖ్యాతం
ప్రాయశ్చిత్తకాండ పరితత్వమాత్రేణౌపచారికీ । యజమానకతావ్య
సామనైదిక పదార్థేషు ఔద్గాత్రసమాఖ్యావత్ । నతు పాపవిశోధక
త్వేన పాపాదేవేవాప్రసిద్ధేః । యత్వత్ర భావ్యకారేణ సూర్యోదయా
త్పూర్వ మగ్ని హోత్ర హోమాకరణే ప్రాయశ్చిత్తద్వయామ్నా నముదా
హృతం । తత్ । రూపం కాలోనునిర్వాపో దేవతాశ్రవణం తథా ఆ
చార్యే విధృతాః పక్షాస్త ఇమే సర్వదాస్మృతాః । ఇతి ఛందోగపరి
శిష్టానుసారా దనుదితహోమినాం కాలాతిక్రమనిమిత్త దోష నిర్ణాతా
ర్థత్వోపపత్తేః । ఇతరథా ఉదితహోమినాం సర్వదా ప్రాయశ్చిత్తకర
ణాపత్తే రుపేక్షితం । యదపి పార్థసారథినా । భిన్నేజహోతీత్యాద్యు

వాహుతం । తదపి క్రత్వంగ కపాలభేదన నిమిత్తవైగుణ్య సమాధా
నాధాత్వోపపత్తేః ద్వితీయ ప్రాయశ్చిత్తా లిఖనాచ్చ ఉపేక్షితం॥

ఏ తేనాధికరణద్వయేన, అదోషనిర్ఘాతాధేషునామ ప్రాయశ్చిత్త
పదవభాసమానేషు కర్మసమ్మర్థి ఫలకేషు సముచ్చయః । దోషనిర్ఘా
తా ధేషువస్తుతః ప్రాయశ్చిత్తేషు వికల్ప ఇతి జైమినేరభిప్రాయస్సిద్ధః ।
ప్రకృతయోః పశుయాగయోః దోషనిర్ఘాతాన్యత్వం వస్తుతః ప్రాయ
శ్చిత్తత్వంచ సర్వేష్టం । ఇతి కథం సముచ్చయస్తయోస్సిద్ధ్యేత్ । య
త్తుకేశ్చిత్ । ఆపస్తంబ శౌతనూత్రే క్రత్వంగ ప్రాయశ్చిత్త ప్రతిపా
దనపరే నవమప్రశ్నే ॥ ప్రాథమికం ॥ ఏకత్ర శూయమాణాని ప్రా
యశ్చిత్తాని సమభ్యుచ్ఛియేర న్న ధాన్తరత్వాది త్యధికారసూత్ర
మాకలయ్యాపస్తంబఋషే సముచ్చయ ఏవాభిప్రేత ఇత్యుచ్యతే,
తత్తు కేవలం సూత్రాధాన్ పర్యాలోచనమూలకం, న్యాయాపరిశీలన
మూలకంచ వచః ॥ ఏకత్ర ఏకస్మిన్నిమిత్తే, నతు నిమిత్తభేదే, శూయ
మాణాని, నతున్యాయప్రాప్తాని । ప్రాయశ్చిత్తాని । వస్తుతః । సమభ్యు
చ్ఛియేరన్ । నను కథం తేషాం సముచ్చయః । నిమిత్తస్యైక్యాత్ ।
తేన ముఖ్యఫలస్యావ్యైక్యాత్ । ఏకేన ముఖ్యఫలోత్పత్తౌ అపరస్య
వైయధాన్దిత్యత ఆహ । అధాన్తరత్వాదితి । ముఖ్యఫలసాధనీభూ
త, విజాతీయ విజాతీయ ద్వారభూతావాంతర ప్రయోజనసత్త్వాత్ ।
యథా ఏకం కాశీగమనం నిమిత్తీకృత్య విహితాని కాశీప్రాప్తిరూపైక
ప్రయోజనకాని, అశ్వప్రదీప, పాథేయగ్రహణాదీని । అసాధారణ మ
వాంతరకార్య ముత్పాదయంతి, కాశీప్రాప్తిసాధనానిసంతి, సముచ్ఛి
య్యంతే । తద్వదేతేషాం ప్రాయశ్చిత్తానామపి॥ యథావా ఏకాంపామా
మధికృత్య విహితాని, ఏకతన్నివృత్తి ప్రయోజనకాని, రేచన, లేపన,
బౌషధభక్షణాదీని, అవాంతరప్రయోజన భేదేన సముచ్ఛియ్యంతే ।
తద్వదేతాని ప్రాయశ్చిత్తాన్యప్యవాంతర ప్రయోజనభేద ముత్పాద్య
మహాప్రయోజనోప కారకానిసంతి, సముచ్ఛియ్యంతే । అవాంతరప్ర
యోజనభేదోఽ దృష్టోపి కల్పనీయ ఇతి ఖలుసూత్రార్థః ॥ ప్రకృతేచ
నిమిత్తభేదస్య బహుధోపదర్శితత్వాత్ । కించాస్యాధికార సూత్రస్య

స్వేనకంతోక్త ప్రాయశ్చిత్తమాత్రపరత్వాత్ , అన్యథా జైమినీయః
 ల్పాధికరణ విరోధాత్ । కథం తేన సూత్రేణ ప్రకృత ప్రాయశ్చి-
 పశుయాగయోః సముచ్చయసిద్ధ్యేత్ ॥ ఇత్యాదికం సుధియో-
 హుధా విమృశన్తు ॥

శ్లో॥ నిన్దస్తునామ సమజాయదివాస్తువస్తు । నానోభజాన్యజా-
 మావపి భేదమోఽదా । నిన్దన్తిమాధవముమాధవచుప్యనేకే । కోవా-
 టుస్సకలలోకహితవిధాతుం ॥

కింతు.

శ్లో॥ మాన్యాన్ప్రణమ్య విహితాజ్జలిరేషభూయో । భూయో
 విధాయ వినయం వినివేదయామి । దూష్యం వచోమమపరం నిపుణ
 విభావ్య । భావావబోధవిహితో నడునోతిదోషః ॥

— ఇతి —

శ్రీమ చాదిభట్టోపనామక రామమూర్తిశాస్త్రిగౌ విరిచితా
 శ్రీమ దయ్యగా ర్యుపనామక రామావధానినా ననుమోదితా
 ప్రాయశ్చిత్త పశు మీమాంసా.

